

ZOFIJINI LJUBINCI 8

Online special

Alma Maruška Sedlar

Otroci brez spremstva

in šola

OTROCI BREZ SPREMSTVA IN ŠOLA

Alma Maruška Sedlar

UVOD

Slovenija se, podobno kot vse druge evropske države, v vedno večji meri srečuje s problemom beguncev oziroma ilegalnih prebežnikov. Za večino slednjih je Slovenija sicer le tranzitna in ne ciljna država. A ker naša država predstavlja zunanjo mejo med »vzhodom« in državami EU, veliko število ilegalnih prebežnikov odkrijejo prav obmejni organi v naši državi. Med ilegalnimi prebežniki je veliko otrok. Ob tistih, ki se na takšno pot podajo skupaj s starši, je veliko tudi t.i. otrok brez spremstva.¹ Ti otroci in mladostniki se od drugih otrok – ilegalnih prebežnikov in prosilcev za azil razlikujejo predvsem po tem, da potujejo sami ali v spremstvu neznanih oseb, ki niso njihovi starši oziroma sorodniki. Razlogov za to, da otroci brez spremstva odidejo od doma, je več; podrobneje jih bom predstavila v naslednjem poglavju. Slovenija jim večinoma nudi tri možnosti: da (1) kot ilegalni migranti ostanejo brez kakršnega koli statusa in so do vrnitve v matične državo zaprti v centru za tujce, da (2) zaprosijo za azil in so do konca azilnega postopka nameščeni v azilnem domu in (3) da jim država podeli status begunca in v tem primeru ostanejo v Sloveniji. V vsakem od teh primerov se pojavlja veliko težav, ki so povezane predvsem z (1) neustrezno namestitvijo otrok brez spremstva in (2) odsotnostjo ustrezne psihosocialne oskrbe, ki bi jo ti otroci kot še posebej ranljiva skupina otrok nujno potrebovali.

Nevladne organizacije opozarjajo, da Slovenija na področju skrbi za otroke brez spremstva krši številne mednarodne konvencije. To potrjuje tudi v začetku leta 2006 sprejeta novela Zakon o azilu v Sloveniji, ki v najbolj spornem določilu, 26. členu zakona, predvideva t.i. predhodno obravnavo policije oziroma možnost, da lahko obmejni policisti tujce, ki nezakonito vstopijo v Slovenijo, takoj prisilno odstranijo iz države. Kot opozarjajo nevladne organizacije (Slovenska filantropija (SF), Urad Združenih narodov za begunce (UNCHR)), je to določilo še posebej sporno zato, ker v ničemer ne izključuje otrok in se torej nanaša tudi na otroke brez spremstva. Ustavno sodišče RS je to in še nekatere druge določbe Zakona o

---

¹ V drugih evropskih državah se za otroke brez spremstva uporablja izraz »ločeni otroci« (*ang. separated children*).

azilu (med njimi je tudi določilo, ki ukinja brezplačno pravno pomoč prosilcem za azil v azilnem postopku) zadržalo do končne odločitve, ki pa je še ni sprejelo. Pristojnim organom je naložilo, da morajo do dokončne odločitve tujce, ki nezakonito vstopijo v Slovenijo in izrazijo namen, da bi vložili prošnjo za azil, takoj napotiti v azilni dom.

Prav tako neustrezno kot za otroke brez statusa – ilegalne migrante, ki jih namerava Slovenija vrniti v matično državo ter otroke – prosilce za azil, je poskrbljeno za tiste otroke brez spremstva, ki jim je naša država doslej podelila azil oziroma za otroke, ki na zaključek azilnega postopka še čakajo.² Čeprav jim prostovoljne nevladne organizacije nudijo pomoč pri vključevanju v novo okolje, se ti otroci srečujejo s številnimi težavami – od težav pri iskanju stanovanja (pri čemer so pogosti primeri diskriminacije s strani stanodajalcev na podlagi barve kože in drugih okoliščin), do težav pri vključevanju v novo kulturno in jezikovno okolje (pomembno težavo pri tem predstavlja neznanje jezika), iskanju zaposlitve in vključitvi v nadaljnje izobraževanje.

Ob vseh težavah, s katerimi se soočajo otroci brez spremstva, pravzaprav nihče (razen predstavnikov nekaterih nevladnih organizacij) ne razmišlja o tem, da bi otroci-prebežniki in še posebej otroci brez spremstva, ki večinoma prihajajo iz zelo travmatskih okolij, potrebovali posebno psihološko oporo in strokovno pomoč. Še slabše je na področju izobraževanja. To področje je, čeprav je opredeljeno tudi v mednarodnih konvencijah, bolj ali manj prepuščeno zakonodajam posameznih držav. Slovenska zakonodaja otrokom – prosilcem za azil - zagotavlja osnovno (obvezno) izobraževanje, pri čemer večinoma, vsaj na ravni birokracije oziroma vpisa v šolo, ni težav. Kot bomo videli v nadaljevanju, pa se številne težave na tem področju pojavljajo v praksi. Še večje težave pa so pri vključevanju otrok brez spremstva v nadaljnje izobraževanje (srednje ali visokošolsko), saj takšne ravni izobraževanja za prosilce za azil slovenska zakonodaja sploh ne predvideva. Zato je potek le te, tako v Sloveniji kot v večini drugih evropskih držav, odvisen predvsem od dobre volje vodstev šol ter iznajdljivosti posameznih otrok in predstavnikov nevladnih organizacij, ki jim pomagajo.

---

² Slovenija je od leta 2001 azil dodelila osmim otrokom brez spremstva.

Teza, ki jo bom zagovarjala, je, da Slovenija na področju skrbi za otroke brez spremstva krši številne mednarodne konvencije in da skrb in zaščita teh otrok ne izpolnjujeta kriterijev, ki jih od držav podpisnic zahtevajo mednarodne konvencije (npr. Konvencija o otrokovih pravicah).

V tem delu se bom podrobno osredotočila na problematiko izobraževanja ter psihosocialne obravnave otrok brez spremstva. Najprej bom (1) opredelila, kdo so otroci brez spremstva ter predstavila z njimi povezano problematiko. Potem bom (2) predstavila, kako je izobraževanje otrok brez spremstva in drugih beguncev urejeno v pravni teoriji. Nato bom (3) predstavila izkušnje, ki so jih slovenski strokovnjaki po letu 1992 pridobili med delom z begunci iz republik nekdanje Jugoslavije, saj menim, da bi bilo te izkušnje skoraj v celoti mogoče prenesti na področje dela z otroki brez spremstva (in drugimi mladoletnimi migranti, ki se nahajajo v Sloveniji). V zadnjem delu bom (4) s konkretnimi primeri prikazala, kje vse so pomanjkljivosti na področju otrok brez spremstva v Sloveniji in kako bi bilo mogoče na osnovi pravne teorije ter navedenih spoznanj pri delu z begunci skrb zanje izboljšati in tako delovati v otrokovo najboljšo korist.

I. POGlavJE

1 Kdo so otroci brez spremstva?

Otroci brez spremstva so otroci, mlajši od 18 let, ki se nahajajo zunaj matične države in so brez spremstva staršev oziroma zakonsko ali po običaju določenega skrbnika. Nekateri so na poti sami, drugi pa s sorodniki ali drugimi odraslimi osebami. Vsi otroci brez spremstva so upravičeni do mednarodne zaščite. Od ostalih mladoletnih beguncev se otroci brez spremstva razlikujejo po tem, da potujejo brez staršev – v spremstvu sorodnikov oz. drugih spremljevalcev, ki se lahko izdajajo za sorodnike, čeprav to niso. Pogosto gre za zvodnike, za ljudi, vpletene v mrežo trgovanja z ljudmi ali pa za ljudi, ki so otroka preprosto kupili oziroma njegovim staršem obljubili, da ga bodo odpeljali v svet »boljših priložnosti«. («Program za otroke brez spremstva v Evropi«, 2004)

Možnih razlogov, zaradi katerih otroci brez spremstva zapustijo matično državo, je veliko. Begunci svojo državo zapustijo in strahu pred preganjanjem ali zaradi oboroženih spopadov in nemirov v matični državi. Ekonomski migranti odhajajo zaradi revščine in pomanjkanja ali zato, ker so ostali brez staršev oziroma so jih le ti zavržli. V posebno kategorijo otrok brez spremstva sodijo otroci, ki postanejo žrtve trgovine z ljudmi oziroma otroci, ki so izpostavljeni posebej nevarnemu delu (npr. prostituciji). Otroci brez spremstva sodijo v še posebej ranljivo skupino otrok. Možne nevarnosti, ki so jim izpostavljeni v matični državi ali na poti, so predvsem: izpostavljenost nasilju (fizičnemu, spolnemu ali psihičnemu) in/ali trgovini z ljudmi v matični deželi ali med samo potjo. Ločeni so od staršev (ali pa so jih izgubili), zaradi preganjanja so močno prestrašeni. Tako v matični državi kot na poti živijo v hudem pomanjkanju, potujejo pa v izjemno težkih pogojih. Obstaja velika nevarnost, da postanejo otroci brez spremstva žrtve trgovine z ljudmi, čeprav natančnih podatkov, koliko otrok postane žrtev trgovine z ljudmi, ni. A nevarnost, da ti otroci postanejo žrtve trgovine z ljudmi, nanje preži povsod; tako v matični deželi, na poti, v državi gostiteljici kot tudi v ciljni državi. Otroke brez spremstva izrabljajo tudi organizirane kriminalne združbe, saj vedo, da bodo otroci zaradi mladosti v primeru zajetja oproščeni v sodnih postopkih.

Najpogosteje so otroci izkoriščani za občasna in slabo plačana dela, predvsem v restavracijah, gospodinjstvu, trgovinah ... Pogoste oblike izkoriščanja otrok so tudi prisilno beračenje, kraja in žeparjenje, ki se v okviru sodnih postopkov obravnavajo le kot majhni prekrški. Najbolj pereče pa je spolno izkoriščanje dečkov in deklic za prostitucijo in pornografijo. V večini primerov otroci ne morejo ubežati pred izkoriščanjem, ker jim odvzamejo osebne dokumente. Pogosti razlogi za to so tudi grožnje njim ali družinam, neporavnani dolgovi in fizično nasilje s strani izkoriščevalca. Veliko otrok, ki pade v roke trgovcem z ljudmi, prihaja iz razbitih družin ali družin z notranjimi konflikti, ki so posledica visoke nezaposlenosti, nizkih dohodkov in socialne negotovosti. V nekaterih državah (npr. Nigerija in Albanija) je jasno razvidno vključevanje družinskih članov v trgovino z deklicami za namen spolnega izkoriščanja.

Leta 2002 je Ministrstvo za zunanje zadeve ZDA potrdilo ocene Mednarodne organizacije za migracije, da je v svetu okoli 2 milijona ljudi, ki so žrtve trgovine z ljudmi. Natančnih podatkov o številu otrok ni, vendar pa so pristojni organi iz držav zahodne Evrope prišli do podatkov, ki potrjujejo, da trgovanje z mladoletnimi za potrebe spolnega izkoriščanja narašča. V večini primerov gre za deklice v starosti 15 do 18 let, vse več pa jih prihaja iz držav vzhodne Evrope. Približno 10 do 30% vseh, prisiljenih v prostitucije iz vzhodne Evrope je mladoletnih. Kar polovico otrok brez spremstva, ki izginejo, predstavljajo deklice. Te največkrat pristanejo v prostituciji (Uzelac, 2005:2-3). V državah EU je leta 2001 približno 13000 otrok brez spremstva zaprosilo za azil. Tisti, ki za azil ne zaprosijo, pogosto ostanejo »skriti« pristojnim organom, zato natančnejših statističnih podatkov o tem ni. Po ocenah Programa za otroke brez spremstva se je leta 2003 v Evropi nahajalo okoli 50.000 takšnih otrok. Čeprav je ravnanje z otroki brez spremstva v Sloveniji zaskrbljujoče, pa ravnanje z njimi ni prav dosti boljše v večini drugih evropskih držav. Zadnje analize po posameznih državah so iz leta 2003, nekatera poročila pa pričajo o tem, da v določenih državah (še posebej tam, kjer je beguncev veliko več kot v Sloveniji) z otroki brez spremstva ravnavajo še slabše.

Poglejmo primer iz Španije.

»Bil sem namenjen v Španijo. Španski policist me je opazil in me hotel ujeti, vendar sem trikrat pobegnil. Potem so me ujeli, bilo jih je šest, in me vrgli v avto. V avtu me je policist tepel po rokah, nogah in glavi. Drug policist me je odpeljal na postajo in tam me je tepel s palico in z nogami. Bili so zelo jezni in nori. Potem so me odpeljali na postajo civilne varnosti. Kričal sem od bolečin. Vprašali so me, ali čutim bolečine, toda bil sem preveč prestrašen, da bi pritrdil. Civilna straža me je tepla še bolj. Potem so me dali v sobo za tri ure in potem so me odpeljali v San Antonio.«³(»Human Rights Watch«, 2001)

Iz poročila Human Rights Watch izhaja, da vsako leto na tisoče maroških otrok, nekateri so stari komaj 10 let, vstopi v Španijo samih, brez pravih dokumentov in brez staršev. Nekateri so zapustili nasilne družine, drugi revščino, pomanjkanje izobraževalnih in zaposlitvenih možnosti. Prepogosto so bili žrtve nasilja, diskriminacije in nevarnega življenja na ulici. Ko so jih ujeli v Španiji, so bili pretepeni s strani policistov, ki so jih potem strpali v prezasedene centre za begunce. V teh centrih so jim pogosto odtegnili pravico do zdravstvene oskrbe in do izobraževanja, ki jim jih zagotavljajo španski zakoni, v teh centrih so bili otroci brez spremstva pogosto žrtve nasilja s strani drugih otrok in osebja. Če res niso imeli sreče, so jih vrnili v Maroko, kjer jih je bilo mnogo pretepenih s strani maroške policije, potem pa so bili prepuščeni sami sebi. Takšna dejanja so v nasprotju s španskimi zakoni, pa tudi z mednarodnimi konvencijami o človekovih pravicah. Španska vlada ni zagotovila zaščite, ki jo za otroke brez spremstva predvidevajo zakoni. Regionalne oblasti so zakone ignorirale. Maroška vlada pa ni spremljala položaja maroških otrok v Španiji ali zagotovila, da bi otroci brez spremstva, ki so se vrnili v Maroko, bili deležni ustrezne zaščite in skrbi, je razvidno iz poročila Human Rights Watch o položaju otrok brez spremstva, ki skušajo iz Maroka prebegniti v Španijo. (»Human Rights Watch«, 2001)

Podobno je tudi v drugih državah, saj je področje skrbi za otroke brez spremstva in druge otroke – migrante zelo različno (ne)urejeno. To je med drugim posledica dejstva, da begunci danes po vsem svetu predstavljajo globalni problem. Migrante je danes mogoče najti v vseh delih sveta, po podatkih Mednarodne organizacije za

---

³ Shibab R., 15, opisuje, kako so ga oktobra 2001 preteпали španski policisti, ki so mu zlomili levo roko.

migracije (IOM) pa naj bi kar 192 milijonov ljudi oziroma 3% celotne svetovne populacije ne živelo v državi, v kateri so bili rojeni. Razlogi za takšno povečanje migracij so zelo raznoliki, predvsem pa so rezultat vse večjih demografskih in ekonomskih razlik. Glavni razlog za migracije je ekonomski – iskanje boljših življenjskih priložnosti. Po podatkih Mednarodne organizacije za migracije Evropa trenutno gosti 56,1 milijonov migrantov, medtem ko je bilo v Severni Ameriki po podatkih iz leta 2003 40,8 milijonov migrantov. Obenem se predvideva, da bo pomembnost Evrope kot regije še rasla, prav tako pa tudi, da bodo evropske države še naprej »rekrutirale« migrante, ker bodo potrebovale poceni delovno silo. Potrebe pa bodo v prihodnosti predvidoma še naraščale tudi zaradi predvidenega staranja prebivalstva v Evropi.

Nevladne organizacije (*»Save the Children«*, Visoki komisariat Združenih narodov za begunce – UNCHR) opozarjajo, da v večini držav nimajo pregleda nad otroki, ki so migranti in potujejo ali sami ali z migrantskimi družinami. Najmanj je pregleda prav nad otroki, ki potujejo brez staršev. Podatkov v zvezi s tem je po posameznih državah le nekaj, načini zbiranja pa so od države do države različni. V večini držav je na voljo obsežna dokumentacija o migracijah na splošno, informacije o otrocih, ki so migranti, pa so redke. Izjema so le tisti otroci, ki v neki državi zaprosijo za azil. Nevladne organizacije opozarjajo, da bi potrebovali boljšo zbirko podatkov, s pomočjo katere bi lahko identificirali in tudi zaščitili tako otroke brez spremstva kot tudi otroke, ki migrirajo skupaj z družinami. (Smith, 2006:7)

Člani Programa za otroke brez spremstva v Evropi so za seminar, ki je bil maja 2006 v Varšavi, pripravili raziskavo, ki naj bi pokazala, kakšna je raven skrbi za otroke brez spremstva po posameznih državah na področjih, kjer so ti otroci najbolj ranljivi. Omenjena raziskava je pokazala, da so otroci brez spremstva, pa tudi drugi otroci migranti, pogosto žrtve **diskriminacije**, ki temelji na nacionalni, spolni, etnični, verski ali drugih osnovah. V veliko državah tujih otrok brez spremstva sploh ne obravnavajo najprej kot otroke (očitajo jim, na primer, da lažejo, da so stari manj kot 18 let, ker želijo s pomočjo trditve, da so mladoletni,

dobiti posebno zaščito, ki jo mednarodne konvencije zagotavljajo otrokom).⁴ To lahko negativno vpliva na identiteto otroka kot otroka kot žrtve trgovine z ljudmi ter prepoznavanja izpolnjevanja njihovih pravic, kar lahko ima negativne posledice na obravnavo in skrb zanje. Nekatere države poročajo o rasizmu in diskriminaciji, druge o prevelikih administrativnih ovirah. Tako je, na primer, na Madžarskem, kjer imajo migranti dostop do javnih ustanov le, če imajo potrdilo o stalnem prebivališču, ki pa ga je seveda zelo težko pridobiti. **Dostop do izobrazbe** je za otroke brez spremstva različen od države do države. Države kot sta na primer Češka in Švedska, ne zagotavljajo dostopa do izobrazbe za otroke, ki nimajo dovoljenja za bivanje. Po drugi strani pa države kot so Litva, Romunija in Španija, zagotavljajo enake pravice do izobrazbe vsem otrokom v državi. Vendar pa se v praksi s težavami soočajo tudi v teh državah. V Španiji, na primer, imajo otroci brez spremstva pravico, da hodijo v šolo, toda pogosto imajo težave s spričevali oziroma dokazili o izobrazbi zato, ker ob prihodu v državo s sabo nimajo nikakršnih dokumentov in torej tudi ne dokazil o predhodni izobrazbi. Dober vzor na področju izobraževanja predstavlja Nizozemska, kjer šole prejmejo posebna sredstva iz fonda za otroke brez spremstva kot otroke s posebnimi potrebami. Tudi področje **zdravja** je v posameznih državah zelo različno urejeno, saj imajo države za begunce in tudi za otroke brez spremstva dostop do zdravstvenih storitev urejen na zelo različne načine. Španija in nekatere druge države zagotavljajo enak dostop tudi otrokom, ki so migranti. Večina evropskih držav (mednje sodi tudi Slovenija) pa otrokom migrantom zagotavlja le nujno zdravstveno pomoč. Celotna Švedska ne zagotavlja stalne zdravstvene pomoči migrantom brez stalnega prebivališča v tej državi.

Otroci brez spremstva naj bi bili posebej ogroženi tudi na področju **omejevanja svobode**, saj se pogosto dogaja, da jih v državah, kamor se ti otroci zatečejo po azil oziroma so v njih zajeti, zaprejo oziroma jim omejijo svobodo gibanja. Veliko težav je tudi z **združevanjem družine**. Tudi ta pravica otrok, ki so migranti, je pogosto ogrožena, saj v nekaterih državah (npr. na Danskem) dovoljenje za stalno

---

⁴ Slovenska filantropija opozarja, da so primeri tovrstnih očitkov zelo pogosti tudi med uradnimi postopki v Sloveniji. Otroku, za katerega (z bolj ali manj trdnimi dokazi) sumijo, da naj bi se zlagal v zvezi s starostjo, lahko prošnjo za azil zavrnejo z obrazložitvijo, da je skušal izkoristiti azilni postopek. To pomeni, da se z resničnimi razlogi, zaradi katerih je otrok zaprosil v azil, sploh več ne ukvarjajo in pa, da za azil ne more pozneje zaprositi v nobeni od evropskih držav več.

prebivanje izdajo le enemu od obeh staršev. Pogosti so primeri, kot na primer na Češkem, ko otroku zavrnejo prošnjo za azil medtem ko postopek za njihove starše še ni zaključen. Ena izmed zelo pomembnih pravic za otroke brez spremstva je tudi njihova pravica, da **jim prisluhnejo oz. pravica do sodelovanja**. To se nanaša predvsem na uradnike in druge predstavnike oblasti, ki vodijo postopke, v katere so vključeni otroci (kot so na primer postopek za pridobitev azila oziroma odločanje o tem, kakšna bo otrokova nadaljnja usoda). Glede na poročila nevladnih organizacij je na tem področju le nekaj primerov dobre prakse, ko uradniki, ki vodijo postopke, prisluhnejo otrokom brez spremstva, se z njimi posvetujejo in njihovo mnenje upoštevajo pri svojih odločitvah. Španija, na primer, zagotavlja otrokom pravico, da se jim prisluhne tako v uradnih postopkih kot pred sodiščem, v vprašanjih, ki se nanašajo nanje in na odločitve o njihovi nadaljnji usodi in prihodnosti. Večina držav pa otrokom ne zagotavlja odvetnika ali zagovornika, čeprav bi jim tovrstno pomoč oziroma zastopnika v uradnih postopkih glede na mednarodne konvencije morali zagotoviti. (Smith, 2006:10-13)

Nevladne organizacije opozarjajo, da je še veliko perečih vprašanj, v zvezi s katerimi je potrebno natančneje razmisliti, kaj je v resnici v otrokovem najboljšem interesu. Med drugim posebno pozornost nameniti tudi temu, da bo vrnitev otroka v matično državo, če se zanjo odločijo, zares trajna rešitev. Takšna pa je lahko le, če so po otrokovi vrnitvi odpravljene okoliščine, zaradi katerih je zapustil državo izvora. Bolgarija na tem področju predstavlja primer dobre prakse, saj imajo pripravljene programe individualne rehabilitacije in socialne adaptacije za vsakega otroka, ki se vrne iz tujine kot otrok brez spremstva ali ilegalni migrant. Po drugi strani pa Bolgarija predstavlja tudi slab primer, saj otrokom, ki so bili v tujini vpleteni v kazniva dejanja, pa četudi kot žrtve trgovine z ljudmi, dokumente zasežejo oziroma jim dve leti ne dovolijo zapustiti države. Na takšno kratenje njihove svobode gibanja opozarjajo tako številne nevladne organizacije kot tudi UNICEF.

Po McNamari (McNamara, 2000) sodijo otroci, ki so begunci, med najbolj ranljive otroke na svetu. Ne le, da trpijo zaradi vojne ali drugih oblik preganjanja v matičnih državah, kar jih prisili, da zapustijo svoje domove, temveč se za veliko

teh otrok trpljenje in preganjanje nadaljujeta tudi v državah, preko katerih potujejo, pa tudi v ciljnih državah oziroma tam, kjer zaprosijo za azil.

Otroci predstavljajo več kot polovico svetovne begunske populacije in čeprav jim mednarodne konvencije zagotavljajo pravico do posebne zaščite, jim je ta pogosto kratena. Kjerkoli na poti se jim, še posebej, če potujejo sami, lahko zgodi, da jih prisilijo v nevarno delo oziroma izkoriščanje, prostitucijo ali da postanejo žrtve fizičnega nasilja. Tako v matični državi kot med samo potjo, pogosto pa tudi v ciljni državi, jim je onemogočen dostop do izobrazbe. Povsod lahko postanejo žrtev spolnega nasilja, napadeni ali zajeti so lahko med prečkanjem meja, v primerih, da se zatečejo v begunske kampe, pa jih lahko rekrutirajo kot otroke vojake. (McNamara, 2000)

Posebno zaščito zagotavlja otrokom, ki so begunci, 22. člen Konvencije o otrokovih pravicah, ki še posebej ščiti tiste mladoletne begunce, za katere ne skrbijo starši. Konvencija posebno zaščito, ki jo zagotavlja 38. člen, predvideva še za otroke, ki so zbežali zaradi vojne, pa tudi za otroke, vključene v oborožene konflikte. Kot vsem drugim otrokom so jim zagotovljene tudi vse druge pravice iz konvencije, vključno s pravico do življenja, osebne integritete, primerne hrane in medicinske oskrbe, izobrazbe, ter da bi bili zaščiteni pred diskriminacijo, izpostavljanjem in zlorabami. Še posebej ranljivi so na vseh teh področjih prav otroci brez spremstva. Human Rights Watch je ugotovil, da so bili otroci brez spremstva v ZDA pogosto zaprti, čeprav niso zakrivali nikakršnih kaznivih dejanj (razen, da so ilegalno migrirali). V zaporu so pogosto ostali dlje časa, preden so jih izpustili k članom družine ali skrbnikom. Ker otroci večinoma niso razumeli, kaj se jim je zgodilo, so pogosto sami zanikali informacije o pridržanju oziroma zaporu, molčali pa so tudi o pogosto krateni pravici, da bi jih v migracijskem postopku zagovarjal odvetnik v jeziku, ki ga razumejo. Pogosto otroke brez spremstva zapirajo v zapore za mladoletne prestopnike, kjer morajo preživeti ves čas trajanja azilnega postopka (kar lahko traja tudi več kot dve leti).

V begunskem kampu v Gvineji je Human Rights Watch odkril dekleta iz Sierra Leone, stara 12 let, ki so menila, da nimajo druge možnosti kot da delajo kot otroške prostitutke, da bi preživela sebe in, v nekateri primerih, svoje družine. Ta

dekleta niso imela nikakršne možnosti za dostop do izobrazbe ali zdravstvene oskrbe. Otroci begunci, ki živijo v kampih na nevarnih mestih, pogosto le malo oddaljenih od meja njihove domače države, kjer je civilna vojna, so prav tako ranljivi zaradi obmejnih spopadov. Rezultat le teh so lahko nasilje, zloraba, rekrutiranje otroka v vojsko ali celo umor. Nevladne organizacije opozarjajo, da je večina omenjenih zlorab in izkoriščanj otrok povezana tudi s pomanjkanjem hrane. Včasih družine, ki so pred vojnimi razmerami pobegnile iz matične države, otroke pošljejo nazaj v državo izvora, da bi priskrbeli hrano, ob čemer je prav tako lahko ogroženo njihovo življenje. Otroci brez spremstva so lahko družinam odvzeti tudi v begunskih kampih. Tudi iz vseh teh razlogov je zelo pomembno skrbno pretehtati odločitev o ponovnem združevanju otroka z družino, saj lahko to v določenih okoliščinah otrokovo varnost še bolj ogrozi. Zato je pomembno, da tisti, ki v državi gostiteljici odločajo o otrokovi nadaljnji usodi, natančno poznajo okoliščine, zaradi katerih je otrok brez spremstva zapustil matično državo ali družino (oziroma razloge, zaradi katerih je družina zapustila njega).

McNamara, nekdanji direktor Oddelka za mednarodno zaščito pri UNCHR priporoča, da bi se morali UNCHR, nevladne organizacije in vlade posameznih držav (1) Zavezati, da bodo sprejele programe in politiko, nujno potrebne za učinkovito zaščito in promoviranje pravic otrok, ki so begunci, vključno s pravico do izobrazbe, zdravstvene oskrbe in varnosti. (2) Mednarodna skupnost bi morala zagotoviti ustrezen fond, namenjen za zaščito otrok, ki so begunci, humanitarno in drugo osebje, ki dela z otroki, ki so begunci, pa bi moralo biti ustrezno usposobljeno. (3) Mednarodne agencije in vlade posameznih držav bi morale zagotoviti, da so begunski kampi postavljeni na varnih in lahko dostopnih območjih, da bi s tem zaščitili otroke pred napadi ob prečkanju meja, morebitnemu rekrutiranju in izkoriščanju otrok s strani oboroženih skupin. (4) Ko otroci brez spremstva v neki državi zaprosijo za status begunca, ne smejo biti zaprti, oblast pa naj jim zagotovi ustreznega zagovornika. (McNamara, 2000)

1.2 Otroci brez spremstva v Sloveniji

Slovenija je za večino otrok brez spremstva zaenkrat le tranzitna država, zato jo večinoma zapustijo hitro in nadaljujejo pot v zahodnoevropske države (Italija, Avstrija, Nemčija ...). V nevladnih organizacijah pričakujejo, da bo Slovenija v prihodnosti postala tudi pogostejša ciljna država za mladoletne prebežnike. Po podatkih Slovenske filantropije, nevladne organizacije, ki opravlja program skrbništva za otroke brez spremstva v Sloveniji, je bilo v letu 2001 v Sloveniji v obravnavi 308 otrok brez spremstva, od tega je bilo 53 otrok prosilcev za azil. V letu 2002 je bilo v Sloveniji 141 otrok brez spremstva, od tega 24 prosilcev za azil, v letu 2003 je bilo 77 otrok brez spremstva od tega 24 prosilcev za azil. Leta 2004 je bilo v obravnavi kar 192 otrok brez spremstva, 259 pa jih je izrazilo namen zaprositi za azil (število otrok, ki so dejansko podali vlogo, je bilo manjše; po uradnih statistikah Ministrstva RS za notranje zadeve je za azil zaprosilo 105 otrok brez spremstva). V 155 primerih je šlo za fante, v štirih primerih za dekleta, v starostnem razponu od 14 do 17 let. Prihajali so iz 14 držav, največ iz Albanije (63,5%), Srbije in Črne gore (10,7%), Turčije (3%), Moldavije (4,4%), Makedonije (3,1%), Šri Lanke (3,1%), Afganistana (1,9%), Gruzije (1,9%), Alžirije (1,3%), Pakistana (1,3%), Bangladeša (1,3%), Irana (0,6%) in Kameruna (0,6%). Doslej je Republika Slovenija priznala status begunca osmim otrokom brez spremstva in sicer štirim v letu 2001, dvema v letu 2004 in dvema v letu 2005. (»Strategija ravnanja z otroki brez spremstva v Sloveniji«, 2005-2006)

Kot je v posebnem poročilu opozoril UNCHR, je Slovenija v obdobju od leta 2001 do 2003 od 171 otrok brez spremstva, ki so v navedenem obdobju zaprosili za azil, tega podelila samo štirim otrokom. Večina ostalih je iz države izginila neznano kam, še preden je bil z njimi opravljen intervju. (»UNCHR«, 2004)

Čeprav je področje skrbi za otroke brez spremstva nezadostno urejeno v večini evropskih držav, je glede na opozorila nevladnih in mednarodnih organizacij Slovenija ena tistih držav, kjer je področje skrbi za otroke brez spremstva urejeno še posebej nezadostno in nesistematično. Po mnenju Marine Uzelac s Slovenske filantropije sta eni od najpogostejše kratenih pravic otrok brez spremstva v

Sloveniji delovanje v najboljšo korist otroka, ki jo zagotavlja 3. člen KOP ter 37. člen, ki določa, da sme biti otrok priprt ali zaprt le v skrajnem primeru ter za najkrajši možni čas. (Sedlar, 2005)

Druga najbolj pereča področja so:

(1) Program skrbništva. Skrbniki naj bi otrokom brez spremstva in drugim tujcem, ki so ilegalno vstopili v Slovenijo, pomagali pri azilnih postopkih. Program skrbništva, ki ga kot edina nevladna organizacija zagotavlja Slovenska filantropija, je še vedno prostovoljen. Zaradi velike odgovornosti in napornega dela skrbnikov se v Slovenski filantropiji srečujejo z velikim osipom prostovoljcev, zato opozarjajo, da bi bilo potrebno vzpostaviti program skrbništva za otroke brez spremstva kot profesionalno in plačano funkcijo.

(2) Neustrezna mreža prevajalcev. Zaradi pomanjkanja sredstev med uradnimi postopki za prevajalce, te sedaj tudi za pogovore med skrbniki oz. svetovalci nevladnih organizacij in otroci brez spremstva zagotavljajo kar na Ministrstvu RS za notranje zadeve. To povzroča nemalo težav, saj so ti prevajalci omejeni s časom, včasih pa tovrstna tolmačenja zaradi nižjih stroškov potekajo celo kar preko telefona. Skrbniki za komunikacijo z varovanci potrebujejo prevajalce, saj otrok in skrbnik pogosto ne govorita nobenega skupnega jezika. Država pa je dolžna zagotoviti prevajalce le v času formalnih dejavnosti v upravnem postopku, ne pa tudi za neformalne stike skrbnika z varovancem (ki so nujno potrebni za celostno obravnavo otrok). Zato skušajo v SF zagotoviti mrežo neformalnih prevajalcev, ki bi nudili storitve po nižji ceni. Eden od predlogov je da bi te prevajalce našli med predstavniki begunske populacije v Sloveniji ter med študenti jezikov.

(3) Neustrezna namestitev otrok brez spremstva in neustrezna psihosocialna oskrba. Med najbolj perečimi problemi je neustrezna namestitev otrok brez spremstva v Sloveniji. Otroke, ki v Slovenijo vstopijo kot ilegalni migranti, oblasti nastanijo v centru za tujce, ki je ustanova zaprtega tipa in kjer čakajo na izgon iz države oz. na vrnitev v matično državo. Takšna nastanitev otrok je v nasprotju z mednarodnimi konvencijami, posebej s Konvencijo o otrokovih

pravicah (KOP)⁵. Otroke, ki so prosilci za azil, pa namestijo v posebno sobo za mladostnike v azilnem domu v Ljubljani. A ker je azilni dom ustanova odprtega tipa, kamor lahko pride vsakdo, so otroci brez spremstva ob takšni namestitvi pogosto še bolj ogroženi. V nevladnih organizacijah, pa tudi zaposleni v samem azilnem domu, namreč domnevajo, da so pogosti obiskovalci tega doma tudi trgovci z ljudmi, otroci brez spremstva pa so njihove lahko dosegljive žrtve. O tem pričajo tudi izpovedi zaposlenih v azilnem domu ter predstavnikov nevladnih organizacij, da veliko otrok brez spremstva iz azilnega doma za vedno izgine neznanu kam. Možnih razlogov za to je sicer več (ena možnost je, da se prostovoljno odpravijo v ciljno državo), a v nevladnih organizacijah domnevajo, da večina otrok postane žrtev trgovine z ljudmi. Zato menijo, da bi bilo potrebno zagotoviti posebne nastavitvene kapacitete za otroke brez spremstva, kjer bi jim ob tem, da bi jih zaščitili pred navedenimi nevarnostmi, lahko nudili tudi celostno psihosocialno obravnavo (ki otrokom v sedanjih okoliščinah ne v centru za tujce in ne v azilnem domu ni zagotovljena).

Oglejmo si okoliščine in morebitne posledice neustrezne namestitve podrobneje:

Glede na Načela dobre prakse za ravnanje z otroki brez spremstva je potrebno čim prej po prihodu otroka pridobiti vse relevantne informacije o njegovem položaju ter na podlagi teh pripraviti rešitve, ki bi bile v otrokovem najboljšem interesu (»Načela dobre prakse za ravnanje z otroki brez spremstva v Evropi«, 2004). Najboljša rešitev za otroka je lahko: (1) vrnitev v matično državo, (2) združitev s starši ali sorodniki v tretji državi ali (3) prošnja za azil in integracija v državi gostiteljici. Če se otrok (1) vrne v matično državo ga je na to potrebno pripraviti in mu zagotoviti psihološko svetovanje in psihosocialno podporo. Obenem je potrebno zagotoviti, da bo vrnitev otroka varna. Zato je potrebno povezovanje in sodelovanje z družino in nevladnimi ter mednarodnimi organizacijami v matični državi (preverjanje razmer, pomoč pri ponovni integraciji otroka), sodelovanje in pomoč pri postopku vrnitve, pa tudi spremljanje otroka v matično državo. V

---

⁵ 37. člen Konvencije o otrokovih pravicah določa, da ne sme biti nobenemu otroku nezakonito ali samovoljno odvzeta prostost. Otrok sme biti prijeto, priprto ali zaprt v skladu z zakoni in le v skrajnem primeru ter za najkrajši potreben čas. Če je prostost otroku vendarle odvzeta, mora biti ločen od odraslih, zagotovljen mu mora biti takojšen dostop do pravne in druge pomoči ter pravica, da pred sodiščem ali drugim pristojnim nepristranskim organom izpodbija zakonitost odvzema prostosti ter pravico do takojšnje odločitve o kateremkoli takšnem ukrepu.

primerih ko je (2) združitev s starši ali sorodniki v tretji državi najboljša rešitev, je potrebno prav tako preveriti razmere ter varnost združitve otroka s starši ali sorodniki ter organizirati povezovanje s starši ali sorodniki oziroma nevladnimi in mednarodnimi organizacijami v tretji državi. V primerih pa, ko otrok (3) ostane v državi gostiteljici, je potrebno pripraviti program integracije po pridobitvi statusa begunca, zagotoviti psihosocialno pomoč otrokom pri njihovem vključevanju v okolje (vključevanje v integracijske programe, pomoč v upravnih zadevah) ter sodelovati z ustreznimi institucijami.

Otroci brez spremstva, ki so zaprosili za azil, so nastanjeni na oddelku za mladoletnike brez spremstva v azilnem domu. Azilni dom jim ne nudi najbolj primerne okolje za daljše bivanje, saj se sooča s pomanjkanjem kadra in ustreznih psihosocialnih programov. Ker lahko azilni postopki trajajo več mesecev ali celo let, bi bilo v otrokovem najboljšem interesu, da bi ta čas preživel v ločeni nastavitveni skupnosti z ustreznimi psihosocialnimi programi kot so programi pomoči travmatiziranim otrokom, programi za lažjo integracijo v slovensko družbo in programi za lažjo integracijo v matično družbo v primeru vrnitve domov.

Največ težav v zvezi z nastanitvijo pa je pri otrocih, ki so pridobili status begunca. Zaradi relativno majhnega števila teh otrok namreč ne obstaja nikakršna sistematična rešitev njihove nastavitve v Sloveniji. Prav zato je nastanitev otrok iz azilnega doma kot prvi korak integracije v slovensko najpogosteje odložena. Po mnenju skrbnikov, ki delujejo v okviru SF, bi bilo nujno potrebno poiskati rešitev, kako te otroke takoj po pridobitvi statusa preseli iz azilnega doma in ob potrebni podpori in pomoči začeti s čim prejšnjo integracijo v slovensko družbo. V zvezi s tem Slovenska filantropija predlaga pripravo predloga projekta nastanitve otrok brez spremstva. Nastanitev bi temeljila na konceptu stanovanjske skupine z vodenimi vzgojno izobraževalnimi programi in nadzorom. V takšnih centrih oziroma skupnostih bi bila otrokom zagotovljena 24-urna pomoč ter psihosocialna oskrba, v njih pa bi bila tudi posebna soba za intervjuje z otroki, ki bi omogočala primernejše okolje za opravljanje uradnih intervjujev v azilnih postopkih. V nevladnih organizacijah opozarjajo tudi, da bi bilo potrebno poskrbeti tudi za kvalitetno preživljanja prostega časa. Tako otroke – prosilce za azil kot tudi

begunce bi bilo potrebno usmeriti v konstruktivne aktivnosti ter kakovostno zapolniti njihov čas. S tem bi preprečili, da bi bili otroci prepuščeni sami sebi. V zvezi s tem bi bilo smiselno organizirati jezikovne tečaje ali poklicno usposabljanje, otrokom zagotoviti specializirano psihološko svetovanje ter dostop do mladostniške/otroške svetovalnice ter vzpostaviti programe za preživljanje prostega časa s strani nevladnih društev in drugih organizacij. («Strategija za ravnanje z otroki brez spremstva v Sloveniji», 2005-2006)

Otroci, še posebej tisti v tako ranljivih situacijah kot so otroci brez spremstva, morajo biti posebej intenzivno obravnavani in strokovno vodeni, in to v institucijah, ki so prilagojene njihovim potrebam glede na starost zrelost in spol. A v Sloveniji so trenutno edine institucionalne rešitve za otroke brez spremstva namestitev v vzgojno izobraževalni zavod ali rejništvo oziroma posvojitve. Prva rešitev, namestitev v vzgojno izobraževalni zavod, kamor se nameščajo predvsem otroci z osebnostnimi in vedenjskimi motnjami, za otroke brez spremstva, ki takšnih motenj nimajo, po mnenju predstavnikov Slovenske filantropije nikakor ni primerna. Drugi dve rešitvi pa sta mogoči vendar zaradi kulturnih razlik in relativno visoke starosti otrok brez spremstva, ki pridejo v Slovenijo, pogosto neprimerni. Štiri otroke brez spremstva, ki jim je Slovenija doslej podelila status begunca, so zato, ker ni bilo na voljo drugih kapacitet, namestili kar v stanovanjsko skupnost vzgojnega doma v Postojni, nekaterim pa so predstavniki nevladnih organizacij pomagali najti zasebno namestitev. Eden od njih, ki je imel ob prihodu v Sloveniji že strica, si je namestitev uredil pri sorodnikih. (Sedlar, 2005)

Problematika, kakršna se pojavlja pri otrocih prosilcih za azil in beguncih, se pojavlja tudi pri otrocih, ki so ilegalni migranti. Tudi tem otrokom namreč Slovenija ne zagotavlja ustrezne celostne obravnave. Po prihodu teh otrok bi bilo potrebno prav tako čimprej pridobiti vse potrebne informacije in na podlagi le teh pripraviti rešitve, ki bi bile najboljše za otroka. Zaradi neprimernosti bivanja otrok v centru za tujce bi bilo tudi za te otroke potrebno najti drugo začasno namestitev. Ob tem, da je otrokom, zaprtim v center za tujce, omejeno gibanje, ter zaradi odsotnosti psihosocialnih programov, je namreč tudi nastavitev otrok v center za tujce neprimerna, saj ima ta center naravo zapora. Predstavniki

nevladnih organizacij predlagajo, da bi bilo potrebno te otroke po prihodu v Slovenijo in prvotni obravnavi ter oceni stanja s strani skrbnika v primerih, ko se to izkaže za potrebno, za določeno obdobje namestiti v posebne nastanitvene kapacitete z namenom zagotavljanja primerne strokovne obravnave in ustreznih psihosocialnih programov ter ugotavljanja rešitev, ki so v otrokovem najboljšem interesu. Za to obdobje bi bilo otrokom potrebno urediti status bivanja v RS (na primer z dodelitvijo dovoljenja za začasno zadrževanje na območju Slovenije). (»Strategija ravnanja z otroci brez spremstva«, 2005:6-8).

1.3 Pravice otrok brez spremstva

Otroci brez spremstva so ne glede na razloge, zaradi katerih zapustijo matično državo in odidejo v drugo državo oziroma vanjo prebegnejo, upravičeni do posebne mednarodne zaščite, ki je zajeta v številnih pravnih aktih in konvencijah.

Med najpomembnejšimi so:

- Konvencija o otrokovih pravicah (iz leta 1989)
- Konvencija o statusu begunca (iz leta 1951)
- Haška konvencija o zaščiti otrok (iz leta 1996)

Za ljudi, ki se ukvarjajo s področjem otrok brez spremstva ali pa odločajo v postopkih v zvezi z njimi, je poznavanje pravnih aktov bistvenega pomena. Področje pa še posebej opredeljujejo zakoni, ki jih sprejme vsaka posamezna država. V Sloveniji to področje opredelujeta predvsem:

- Zakon o azilu
- Zakon o tujcih

Oba zakona sta bila v letu 2006 spremenjena, po novem predlogu pa naj bi bile pravice otrokom brez spremstva, pa tudi ilegalnim prebežnikom, še dodatno kratene. Kot sem pojasnila že v uvodu, je Ustavno sodišče RS sicer do odločitve zadržalo najbolj sporen 26. člen Zakona o azilu, na katerega je slovenske oblasti opozoril tudi UNCHR. Do odločitve ustavnega sodišča naj bi se spornega člena zakona torej še ne izvajalo, čeprav predstavniki nevladnih ustanov, ki delajo z begunci, utemeljeno sumijo, da obmejni policisti pogosto že zavračajo ilegalne prebežnike, med katerimi so tudi otroci brez spremstva. To sumijo predvsem zato, ker se je število otrok brez spremstva, ki so vstopili v Slovenijo, v zadnjem letu opazno zmanjšalo (medtem ko se je prej nekaj let povečevalo). Sum je zaenkrat sicer nemogoče dokazati, je pa o tovrstnem dogajanju mogoče domnevati že na podlagi rednih časopisnih vesti, ki poročajo o tem, da so, na primer, policisti »na

meji zajeli ilegalnega prebežnika, ki je pod sedežem skrival dva otroka« in so jih vrnili čez mejo. (»Slovenske Novice«, 2006)

Takšne časopisne vesti ne povedo veliko o tem, kaj se je z ilegalnim prebežnikom potem zgodilo, je pa iz njih mogoče sklepati, da so jih oblasti vrnile v državo, od koder so prišli (kar je v primeru Slovenije najpogosteje Hrvaška ali Madžarska). Posebej zaskrbljujoče prav v omenjenem primeru je naslednje: kot je razvidno iz časopisne vesti, se obmejni policisti v takšnih primerih z ilegalnimi prebežniki sploh ne pogovorijo. Otroka, skrita pod sedežem, bi lahko bila žrtvi trgovine z ljudmi; ni namreč nujno, da je bil voznik njun oče. A našim oblastem se ne zdi pomembno, da bi se z otrokoma pogovorile z namenom ugotovitve, ali potrebujeta posebno zaščito ali pomoč. Omenjeni primer kaže na to, da se skušajo problema ilegalnih prebežnikov, s katerim v zadnjih letih srečuje vsa Evropa, slovenske oblasti »iznebiti« tako, da večino prebežnikov preprosto »vrnejo, od koder so prišli«. A še posebej za otroke in mladostnike, ki potujejo brez staršev, je takšno ravnanje povsem nesprejemljivo. Če jih namreč oblasti neke države na meji enkrat zavrnejo, se s tem še poveča možnost, da bodo neznano kam izginili za vedno. Za veliko teh otrok bi bila Slovenija oziroma katera koli država, kjer jih skupaj s spremljevalci zajamejo oblasti, še zadnja možnost, da jim država nudi pomoč, ponudi zatočišče, varstvo in na splošno ravna v najboljšo otrokovo korist. A to v Sloveniji žal ni ravno uveljavljena praksa, pa čeprav takšno skrb in zaščito za otroke predvidevajo številne mednarodne konvencije.

1.3.1 Načela dobre prakse

Program za otroke brez spremstva v Evropi (SCEP)⁶ je skupna pobuda nevladne organizacije »International Save the Children Alliance« in Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (UNCHR). (»Načela dobre prakse za otroke brez spremstva«, 2004) Program je bil ustanovljen leta 1997. Cilji programa so spoštovanje načel in standardov, ki se nanašajo na pravice otrok brez spremstva, pospeševanje izvajanja sprejetih smernic delovanja in prizadevanje k dobri praksi na nacionalni evropski ravni. Naloga UNCHR je zagotoviti mednarodno zaščito otrok beguncev in tistih otrok, ki zaprosijo za azil, medtem ko je naloga programa »Save the Children«, da nadzoruje izvajanje pravic vseh otrok. V program je vključenih 28 držav: 17 držav zahodne Evrope, med katerimi je tudi Slovenija, 8 držav centralne Evrope in tri baltske države. Program za otroke brez spremstva v Evropi« je razvil Načela dobre prakse⁷, ki skušajo s svojimi smernicami uporabnikom nuditi bolj enostaven dostop do relevantnih mednarodnih pravnih predpisov in standardov, ki se nanašajo na otroke brez spremstva. Načela dobre prakse so namenjena ukrepom, ki bi zagotovili spodbujanje in zaščito pravic otrok brez spremstva tudi v Sloveniji. Ta načela slonijo predvsem na Konvenciji ZN o otrokovih pravicah in na dveh dokumentih: Smernice UNCHR o strategijah in postopkih pri obravnavi otrok brez spremstva, ki prosijo za azil ter stališču Evropskega sveta za begunce in izgnance o otrocih. (»Program za otroke brez spremstva v EU«, 2004)

Po »Načelih dobre prakse« so za otroke brez spremstva posebnega pomena naslednje pravice:

- zaščita pred prisilno vrnitvijo v matično državo
- dostop do azilnega postopka
- pravica do skrbnika, ki zastopa otrokove interese
- pravica do pravnega zastopnika, ki otroka zastopa v azilnem postopku ter pravica otroka do udeležbe v postopku
- otroku brez spremstva se načeloma ne sme odvzeti prostosti

---

⁶ang.: Separated Children in Europe.

⁷ang. Statement of Good Practice.

- če je to v interesu otroka, ki je treba prizadevati k takojšnjemu iskanju otrokove družine in njenemu združevanju
- pri ugotavljanju načina zaščite je treba še posebej upoštevati tiste oblike kratenja človekovih pravic, ki zadevajo otroke (npr. rekrutiranje otrok v vojsko, trgovanje z otroki v povezavi s prostitucijo, pohabljanje ženskih spolnih organov in prisilno delo otrok)
- v projekte nujne oskrbe in dolgoročnih rešitev je potrebno vključiti primerno usposobljene strokovnjake za delo z otroki
- otroku brez spremstva se mora v času bivanja v državi zagotoviti ustrezna oskrba, predvsem zdravstvena oskrba in dostop do izobraževanja
- otroku je treba nuditi pomoč pri vrnitvi v državo izvora, če je vrnitev v njegovem interesu
- država gostiteljica si mora prizadevati, da otroku brez spremstva poišče v najkrajšem času ustrezno in trajno ali dolgoročno rešitev

Najpomembnejša načela bi morala biti prisotna v vseh fazah varstva in oskrbe otrok brez spremstva. Glavno vodilo pa naj bi bila najboljša otrokova korist. Oglejmo si nekatera najpomembnejša načela, ki so opora Načelom dobre prakse za ravnanje z otroki brez spremstva, podrobneje:

(1) Najboljše koristi

Najboljše otrokove koristi so glavno vodilo pri vseh dejavnostih v zvezi z otroki.

(2) Nediskriminacija

Otroci brez spremstva so upravičeni do enakega ravnanja in pravic kot otroci, ki so državljani ali imajo v državi stalno prebivališče. Najprej in predvsem jih je treba obravnavati kot otroke. Vsi pomisleki glede njihovega priseljskega statusa bi morali biti drugotnega pomena.

(3) Pravica do sodelovanja

Mnenja in želje otrok brez spremstva je treba ugotoviti in upoštevati vedno, ko se sprejemajo odločitve, ki jih zadevajo. Vzpostavljeni morajo biti ukrepi za lažje sodelovanje, v skladu z njihovo starostjo in zrelostjo.

(4) Spoštovanje kulturne identitete

Pomembno je, da otroci lahko ohranijo svoj materni jezik in vezi s svojo kulturo in veroizpovedjo. Varstvo otrok, zdravstvena nega in izobraževanje morajo odražati njihove kulturne potrebe. Paziti je treba, da se ne ohranjajo tisti vidiki kulturne tradicije, ki so za otroke škodljivi ali jih diskriminirajo. Ohranjanje kulture in jezika je pomembno tudi za otrokovo vrnitev v njegovo domovino.

(5) Razlaga

Otrokom brez spremstva morajo biti ob zaslišanju ali kadar potrebujejo dostop do pravnih postopkov, na razpolago ustrezno usposobljeni tolmači, ki govorijo jezik, v katerem želijo komunicirati.

(6) Zaupnost

Poskrbeti je potrebno, da se o otroku brez spremstva ne razkrijejo informacije, ki bi lahko ogrozile njegove družinske člane v domovini. Preden se informacije občutljive narave razkrijejo drugim organizacijam ali posameznikom, je treba na način, primeren njegovi starosti, pridobiti dovoljenje otroka brez spremstva. Informacije se ne smejo uporabljati za nobene druge namene, razen za tiste, za katere so bile posredovane.

(7) Informacije

Otrokom brez spremstva mora biti zagotovljen dostop do informacij o njihovih pravicah, razpoložljivih storitvah, procesu pridobivanja azila, iskanju družine ter o stanju v izvorni državi.

(8) Sodelovanje med organizacijami

Organizacije, vladne službe in strokovnjaki, ki so vključeni v obravnavo otrok brez spremstva, bi morali med sabo sodelovati in s tem zagotoviti večje in bolj zaščitene pravice in blaginjo otrok brez spremstva. Za izpolnitev medsebojno povezanih potreb otrok brez spremstva je potreben celostni pristop.

(9) Usposabljanje osebja

Osebe, ki delajo z otroki brez spremstva, morajo obiskovati ustrezno usposabljanje. Osebe, ki se ukvarja s priseljevanjem in osebje obmejne policije bi moralo biti usposobljeno za vodenje otrokom prijaznih razgovorov.

(10) Trajnost

Pri odločitvah je potrebno kar najbolj upoštevati dolgoročne koristi in blaginjo otroka.

(11) Časovna primernost

Vse odločitve otrok brez spremstva morajo biti sprejete v primernem času, pri čemer se upošteva otrokovo dožemanje časa. (»Načela dobre prakse«, 2004:7-11)

V nadaljevanju bom podrobneje predstavila sama **Načela dobre prakse za ravnanje z otroki brez spremstva**. Njihovo uresničevanje je potrebno za dobro prakso ravnanja otrok brez spremstva od trenutka njihovega prihoda v gostujočo državo do sprejetja dolgoročne rešitve glede otrokove prihodnosti.

(1) Dostop na ozemlje

Otrokom brez spremstva, ki iščejo zaščito, ne sme biti zavrnjen vstop v državo oz. otroci ne smejo biti vrnjeni na mesto vstopa. Otrok brez spremstva se ne sme nikoli pridržati zaradi razlogov priseljevanja. Prav tako jih organi za priseljevanje na mestu vstopa ne smejo podrobno zaslišati.

(2) Otroci – žrtve trgovine z ljudmi

Trgovina z otroki za prostitucijo, proizvodnjo otroške pornografije in drugo izkoriščanje je v Evropi resen problem. Države morajo sprejeti protiukrepe za preprečevanja in zaustavitev trgovine tako, da z drugimi državami izmenjujejo informacije o trgovini z ljudmi in zagotovijo, da so obmejni organi opozorjeni na ta problem. Pri tem je potrebno opozoriti tako tisti, ki z njimi trgujejo, kot tisti, ki v ciljni državi uporabljajo njihove usluge. Mnenja in želje otrok, žrtev trgovine z ljudmi, je treba ugotoviti in upoštevati, kadarkoli se sprejemajo odločitve, ki jih zadevajo, tudi kot pomoč za njihovo rehabilitacijo in usposabljanje.

(3) Otroci brez spremstva – migranti

Nekateri otroci brez spremstva potujejo sami kot migranti, ki iščejo rešitev pred revščino, pomanjkanjem in stisko. Ti otroci ne smejo biti nikoli odstranjeni iz države brez predhodne temeljite ocene razmer v predhodni državi. Imeti morajo pravico prositi za azil in/ali dovoljenje za bivanje. Vsi otroci brez spremstva, ki so migranti, morajo imeti dostop do socialnega varstva, izobraževanja in zdravstvenih storitev.

(4) Identifikacija

Organi za priseljevanje morajo na mestih vstopa v državo sprožiti postopke za ugotavljanje identitete otrok brez spremstva in te otroke predati ustreznim organom socialnega skrbstva. Če je otrok v spremstvu odrasle osebe, je treba ugotoviti, v kakšnem razmerju sta otrok in odrasla oseba. Ker veliko otrok vstopi v državo, ne da bi bilo na mestu vstopa ugotovljeno, ali so »brez spremstva« ali ne, si morajo organizacije in strokovni delavci izmenjavati informacije da se otroke brez spremstva prepozna in se jim zagotovi ustrezno varstvo.

Nekateri otroci ostanejo brez spremstva šele po vstopu v državo (zaradi razpada družine, odhoda skrbnika itd.). Organi za priseljevanje in določanje statusa begunca morajo zagotoviti, da se v njihovih postopkih upoštevajo vse spremembe statusa zaradi take ločitve.

(5) Iskanje družine in stiki

Otrokove starše in družinske člane je treba začeti iskati čim prej, vendar le, če to ne bo ogrožalo otroka ali njegovih družinskih članov v izvorni državi. Iskanje je treba izvajati le na podlagi zaupnosti. Države in druge organizacije, ki opravljajo iskanje, morajo sodelovati z agencijami Združenih narodov, osrednjo agencijo za iskanje pri Mednarodnem odboru Rdečega križa in mednarodnimi socialnimi službami. Otroci brez spremstva morajo biti o procesu iskanja ustrezno obveščeni, z njimi se je treba posvetovati in upoštevati njihova mnenja. Če je to primerno, morajo odgovorne osebe spodbujati redne stike med otrokom in njegovo družino.

(6) Imenovanje skrbnika ali svetovalca

Takoj ko je otrok prepoznan kot otrok brez spremstva, je potrebno imenovati neodvisnega skrbnika ali svetovalca, ki dolgoročno svetuje in varuje otroke brez

spremistva. Ne glede na pravni status te osebe (npr. ali je zakoniti skrbnik ali delavec nevladne organizacije ...) so njene odgovornosti naslednje:

- zagotoviti, da vse sprejete odločitve koristijo otroku,
- zagotoviti, da ima otrok brez spremstva ustrezno varstvo, nastanitev, izobraževanje, jezikovno podporo in zdravstveno oskrbo,
- zagotoviti, da je otrok pri urejanju priseljskega statusa ali prošnje za azil ustrezno pravno zastopan,
- se posvetovati z otrokom in mu svetovati,
- prispevati k iskanju trajne rešitve, ki je v otrokovem najboljšem interesu,
- prispevati k povezovanju otroka z različnimi organizacijami, ki mu lahko pomagajo
- zastopati otroka, če je to potrebno,
- preučiti možnosti za iskanje družine in ponovno združitve z otrokom,
- pomagati otroku ohranjati stike z njegovo družino.
- Za zagotovitev potrebnega varstva otrok brez spremstva morajo biti skrbniki/svetovalci imenovani v roku enega meseca od trenutka, ko so ustrezni organi obveščeni o otroku. Posamezniki, ki prevzamejo te odgovornosti, so lahko predstavniki različnih strok, imeti pa morajo ustrezna strokovna znanja o varstvu otrok in razumeti posebne kulturne potrebe otrok brez spremstva.

(7) Registracija in dokumentacija

Registracija in dokumentacija sta ključni za zaščito dolgoročnih interesov otrok brez spremstva. Opraviti ju je treba z »dvostopenjskim« postopkom zaslišanja. Uradniki za priseljevanje in osebje mejne policije morajo svoja zaslišanja omejiti na zbiranje osnovnih podatkov o otrokovi identiteti. Pri zaslišanjih organov za priseljevanje mora biti vedno prisoten pravni svetovalac, skrbnik ali druga pooblaščenca oseba. Pristojni organ socialnega skrbstva ali druga organizacija, pooblaščenca za varstvo otroka, pa mora zbrati popolne podatke o otrokovem socialnem ozadju. Vsi, ki opravljajo intervju, morajo biti ustrezno strokovno usposobljeni za zasliševanje otrok brez spremstva.

(8) Ugotavljanje starosti

Pri ugotavljanju starosti je treba upoštevati fizične, razvojne, psihološke in kulturne dejavnike. Če je ugotavljanje starosti potrebno, ga morajo opraviti neodvisni strokovnjaki z ustreznim strokovnim znanjem in poznavanjem otrokovega etničnega/kulturnega porekla. Pregledi ne smejo biti nikoli vsiljeni ali kulturno neprimerni. Posebna skrb mora biti posvečena zagotavljanju, da so pregledi primerni otrokovemu spolu.

Če obstaja dvom v to, naj bi bilo privzeto, da se nekdo, ki trdi, da je mlajši od 18 let, dokler ni dokazano drugače, kot tak tudi obravnava. Pri tem je potrebno opozoriti, da ugotavljanje starosti ni eksaktna znanost in so pri tem mogoče velike napake. Če pri določanju starosti obstaja dvom, je potrebno verjeti otroku.

(9) Prepoved odvzema prostosti

Otrokom brez spremstva se nikoli ne sme odvzeti prostosti zaradi njihovega migrantskega statusa. To vključuje na primer pridržanje na meji, na mednarodnih območjih, v centrih za pridržanje, policijskih celicah, zaporih ali katerih koli drugih posebnih centrih za pridržanje otrok in mladostnikov.

(10) Pravica do sodelovanja

Mnenja in želje otrok brez spremstva je potrebno ugotoviti in upoštevati, kadarkoli se sprejemajo odločitve, ki jih zadevajo. Na razpolago morajo biti ukrepi za lažje sodelovanje, v skladu z njihovo starostjo in zrelostjo. Otroci brez spremstva imajo pravico neposredno ali preko pravnega zastopnika ali skrbnika/svetovalca do sodelovanja pri vseh pravnih postopkih. Imeti morajo tudi možnosti in jih je treba spodbujati, da izrazijo svoje mnenje, skrbi in pritožbe glede nege in skrbništva, izobraževanja, zdravstvenih storitev ter pravnega zastopanja.

Med ostale pomembne pravice, ki jih Načela dobre prakse priporočajo za ravnanje z otroki brez spremstva, sodi tudi pravica otroka do **začasnega varstva, izobraževanja in usposabljanja**. V čim krajšem času je namreč potrebno za otroke brez spremstva poiskati primerno varno nastanitev, ureditev varstva pa je potrebno redno preverjati. Če je to v interesu otroka morajo bratje in sestre ostati skupaj. Otroci brez spremstva, starejši od 16 let, **ne smejo biti obravnavani kot**

odrasle osebe in ne smejo biti nastanjeni samostojno, brez pomoči odraslih. Ne glede na to ali so nastanjeni pri rejniški družini ali v stanovanjski skupnosti, morajo zanje skrbeti strokovnjaki, ki poznajo njihove kulturne, jezikovne in verske potrebe in so seznanjeni z vprašanji, ki zadevajo otroke brez spremstva kot prosilce za azil in otroke brez spremstva, ki so migranti. Socialni delavci morajo, če je mogoče, otroku pomagati pri navezovanju stikov z njegovo etnično skupnostjo. Organi za priseljevanje **ne smejo otrok, ki so bili žrtve trgovine z ljudmi, pridržati v priporu** z namenom, da bi jih zaščitili pred osebami, ki so z njimi trgovale. Oblikovati je potrebno alternativne varnostne ukrepe kot so npr. varne hiše ali druge oblike ustrezne namestitve. Socialni delavci in drugi zaposleni pa se morajo v sprejemnih centrih in stanovanjskih skupnosti zavedati problema trgovine z otroki z namenom prostitucije in drugih oblik izkoriščanja.

Zdravje. Otroci brez spremstva morajo imeti enak dostop do zdravstvenega varstva kot otroci iz države gostiteljice. Posebna pozornost mora biti posvečena zdravstvenim potrebam, ki izhajajo iz preteklega telesnega pomanjkanja in bolezni, invalidnosti ter psiholoških posledic zaradi nasilja, težkih doživetij, izgube in rasizma ter ksenofobije, s katerimi se lahko srečajo v tujini. Mnogi otroci brez spremstva potrebujejo za okrevanje terapevtsko pomoč.

Na področju **izobraževanja, jezika in usposabljanja** Načela dobre prakse priporočajo, da morajo imeti otroci brez spremstva možnost enakega obveznega izobraževanja kot otroci iz države gostiteljice. Šole morajo imeti do otrok brez spremstva prilagodljiv in odprt pristop in jim zagotoviti pomoč pri učenju drugega jezika. Da bi ohranili svojo kulturno identiteto, morajo imeti možnost učenja materinega jezika. Starejšim otrokom mora biti na razpolago poklicno in strokovno usposabljanje, saj bi jim tovrstne veščine koristile tudi v primeru vrnitve v matično državo.

Načela dobre prakse za ravnanje z otroki brez spremstva v Evropi natančno določajo še **potek azilnega postopka in podelitev statusa begunca**. Otrokom brez spremstva ne sme biti nikoli zavržen dostop do azilnega postopka. Po sprejemu morajo biti obravnavani v rednih postopkih in biti izvzeti iz postopkov, ki se nanašajo na »varno tretjo državo«, »očitno neutemeljenost« (t.i. pospešeni

postopek) in »varno izvorno državo«. Prav tako se ne sme odložiti obravnave prošnje za azil, ker otrok prihaja iz države, kjer vladajo krizne razmere. Otroci brez spremstva morajo imeti v vseh fazah azilnega postopka, vključno z morebitnimi pritožbami ali revizijami, **pravnega zastopnika**, ki jim pri teh postopkih pomaga. Pravni zastopnik mora biti otroku na razpolago brezplačno, obenem pa mora imeti znanje o azilnem postopku, biti mora usposobljen za zastopanje otrok, še posebej pa morajo poznati oblike preganjanja, ki se nanašajo na otroke. Eno izmed »Načel dobre prakse« določa, da je potrebno **posebno pozornost posvetiti uskladitvi načel združevanja družine z načelom, da je glavno vodilo otrokova najboljša korist**.

Zelo pomembno pa je tudi načelo, da otroci brez spremstva, ki med postopkom pridobivanja azila postanejo **polnoletni**, še naprej upravičeni do enakih posebnih postopkov kot otroci, mlajši od 18 let. Mednarodne konvencije in zakoni, ki ščitijo otroke kot posebej ranljivo skupino, se namreč nanašajo na otroke in mladostnike do 18. leta starosti, zato uradniki v posameznih državah mladostnikom, ki nimajo dokazil o svoji starosti, pogosto očitajo, da skušajo z navedbo nižje starosti od realne neupravičeno izkoristiti pravico do zaščite, ki je zagotovljena otrokom in mladostnikom. Nevladne organizacije opozarjajo, da tudi na tem področju prihaja do številnih krivic in da so postopki, s katerimi skušajo v nekaterih državah določiti starost otroka, pogosto nezanesljivi in v nasprotju z otrokovimi pravicami.

Glede na Načela dobre prakse, ki jih je sprejel UNCHR, je torej potrebno otroku brez spremstva takoj po prihodu v državo zagotoviti ustrezno oskrbo na področju zdravstvenega in socialnega varstva. Pridobiti je potrebno vse pomembne informacije o otrokovem položaju ter pripraviti rešitve, ki so v otrokovem najboljšem interesu. Pri iskanju najboljše rešitve v korist otroka so, kot sem že omenila, na splošno na voljo tri možnosti:

(1) Otrok ostane v državi gostiteljici/državi azila

V sodelovanju z otrokom se pripravi program integracije, ki upošteva njegovo starost, spol, mentalno in fizično zdravje izobrazbo in kulturno okolje. Omogočiti mu je potrebno čim lažjo vključitev v novo okolje. Ko je otroku dovoljeno ostati,

morajo socialne službe pozorno oceniti njegovo stanje. Po posvetu z otrokom se uredi dolgoročna nastanitev v skupnosti. Na splošno je priporočljivo, da za otroke mlajše od 15 ali 16 let skrbijo rejniške družine, ki izhajajo iz istega kulturnega okolja kot otrok. Za starejše je lahko bolj primerno bivanje v manjši skupini v domovih, kjer mora delati ustrezno usposobljeno osebje. Otrokom brez spremstva, ki postanejo polnoletni, je potrebno ponuditi pomoč pri prehodu v samostojno življenje. Možna rešitev je tudi posvojitev, čeprav je to redko, če sploh kdaj, primerna rešitev za otroke brez spremstva. Otrokom brez spremstva je potrebno pomagati pri pridobitvi državljanstva.

Pravice do izobraževanja in usposabljanja, zdravstvenega varstva, jezikovne podpore in zaposlovanja morajo biti še naprej enake kakor pravice otrok državljanov. Otroke, ki so prišli kot mladoletniki in jim je bilo dovoljeno ostati iz humanitarnih razlogov ali pa so pridobili kateri drug začasni status ki poteče pri starosti 18 let, je treba ob polnoletnosti obravnavati velikodušno in v celoti upoštevati ranljivost njihovega položaja. Potrebno jim je dovoliti, da ostanejo v državi gostiteljici.

(2) Vrnitev otroka v matično državo

Vprašanja, povezana s to rešitvijo, so najbolj zapletena. Zato velja priporočilo, naj se otrok brez spremstva se vrne v izvorno državo le, če je vrnitev v njegovo najboljšo korist. Vsi drugi razlogi, kot je na primer boj proti nezakonitemu priseljevanju, morajo biti drugotnega pomena. Najboljši način združitve družine in vrnitve je, da se zgodi prostovoljno. V vseh fazah postopka je treba otroke obveščati, se z njimi posvetovati in upoštevati njihova mnenja. Pri tem je kot pomembna dejavnika potrebno upoštevati tudi čas odsotnosti otroka in njegovo starost.

Preden se lahko otrok brez spremstva vrne v državo izvora, je treba opraviti naslednje:

- oceniti, ali je varno vrniti otroka v domovino, pri čemer je potrebno upoštevati tveganje, da bo otrok preganjan, vključen v oborožene spopade, da mu grozijo nasilje, zloraba in izkoriščanje.

- Preveriti, ali oseba, ki skrbi za otroka in skrbnik v državi gostiteljici soglašata, da je vrnitev v največjo otrokovo korist.
- Skrbno oceniti položaj družine v domovini ter sposobnost otrokove družine, da otroku zagotovi ustrezno varstvo.
- Skrbno oceniti dostop do hrane, nastanitve, zdravstvenega varstva, izobraževanja, poklicnega usposabljanja in možnosti zaposlitve v domovini.
- Te ocene morata opraviti strokovnjak ali neodvisna organizacija ki je objektivna in nepolitična (predvsem pa ni isti organ ali oseba, ki je odločala o otrokovi prošnji za status begunca).
- Otrokovi starši, sorodniki ali drugi skrbniki soglašajo, da bodo otroku omogočili dolgoročno varstvo.
- Upoštevati je potrebno otrokovo mnenje o vrnitvi.
- Pred vrnitvijo okrepiti stike med otrokom in družino.
- Otroka med vračanjem spremlja ustrezna oseba.
- Ustrezni organi ali agencije nadzorujejo položaj otroka tudi po vrnitvi.

Avtorji »Načel« opozarjajo, naj se otroci, ki so žrtve trgovine z ljudmi, ne vračajo v izvorno državo, ne da bi se prej temeljito ocenile družinske razmere ter morebitna tveganja zaradi maščevanja oziroma ponovnega trgovanja. Le tako se lahko zagotovi, da se bo otrok vrnil v varno okolje. Otroci brez spremstva, ki so v državo gostiteljico prišli kot mladoletniki, vendar so dosegli starost 18 let in jim ni bilo odobreno, da ostanejo, morajo biti obravnavani kot ranljivi in se je potrebno z njimi posvetovati o pogojih, potrebnih za uspešno integracijo v izvorni državi.

(3) Združitev z družino/naselitev v tretjo državo

Če se starši otroka ali njegovi sorodniki nahajajo v tretji državi in so pripravljeni skrbeti zanj, se izvede združitev družine v tej državi. Vendar morajo biti za to izpolnjeni enaki pogoji kot veljajo za vrnitev v državo izvora. (Ašanin-Gole, 2003:3)

Kot opozarjajo v UNCHR, je vrnitev otroka v matično državo ponavadi zelo travmatičen proces. Otroci, ki se vrnejo domov, ponavadi niso dobro sprejeti s strani sosedov in okolice, saj le-ti gledajo na njih kot na strahopetce ali celo

izdajalce, ki so pobegnili in zapustili svojo državo. Ponovna integracija otrok-povratnikov je lahko zelo dolgotrajna, v veliki meri pa je odvisna od časa, ki ga je otrok preživel izven matične države. Zato je zelo pomembno, da se organizacija, ki sodeluje pri vrnitvi otroka, še pred njegovo vrnitvijo poveže z nevladnimi organizacijami v matični državi otroka, ki bi mu nudile potrebno podporo po vrnitvi domov. Še posebej morajo biti predstavniki nevladnih organizacij pozorni v primerih, ko gre za sum oziroma se ugotovi, da je otroka prodala ali v tujino iz takšnih ali drugačnih razlogov »poslala« lastna družina. V takšnih primerih je potrebno posebej podrobno proučiti, ali je za otroka res najboljše, da se vrne k družini (to slednje na splošno sicer velja za najboljšo možnost) ali pa bi bila za otroka kakšna druga rešitev morda primernejša.

II. POGLAVJE

2 Otrokove pravice in šola

Izobrazba je temeljna pravica za vse otroke, ki jo med drugim zagotavljata 28. in 29. člen Konvencije o otrokovih pravicah. Vendar cilj univerzalne primarne stopnje izobrazbe, ki naj bi jo dosegli prav vsi otroci, še ni dosežen. Po ocenah nevladnih organizacij namreč kar 130 milijonov otrok v letih šolanja v razvitem svetu (21% vseh otrok v šolskih letih na svetu), ni imelo dostopa do osnovne izobrazbe v letu 1998, raven izobraževanja še milijonov otrok po vsem svetu pa ne dosega niti minimalnih standardov. Nevladne organizacije ocenjujejo, da je kar 855 milijonov ljudi danes funkcionalno nepismenih. Glavni vzrok za to naj bi bil, da ti ljudje kot otroci niso imeli dostopa do izobrazbe. Pogosto je onemogočen dostop do izobrazbe neposredno povezan s kratenjem pravic otrok, kakršno je nelegalno zaposlovanje in izpostavljanje, prisiljevanje v prostitucijo, zapiranje in diskriminacija otrok na etničnih, jezikovnih ali verskih temeljih, zaradi spola, manjših intelektualnih ali fizičnih sposobnosti ali drugih okoliščin. («Education», 2000)

Organizacija Human Rights Watch je še posebej zaskrbljena zaradi pomanjkanja izobrazbe pri otrocih, ki so iz različnih razlogov že tako marginalizirani. Ta skrb vključuje predvsem ulične otroke, otroke, ki so v zaporu, otroke etičnih in drugih manjšin, osirotele otroke, otroke, ki so izkoriščani kot delovna sila, otroke, vključene v oborožene konflikte, begunske otroke, otroke brez spremstva, istospolno usmerjene mladostnike in otroke ženskega spola. Otrokom iz vseh teh skupin so pogosto kratene že številne druge temeljne človekove pravice, z onemogočanjem dostopa do izobrazbe pa imajo še veliko manj možnosti za drugačno prihodnost. Dostop do izobrazbe je pogosto onemogočen tudi otrokom iz revnih ruralnih območij, kjer se soočajo predvsem z ekonomskimi ovirami. V veliko državah so dekleta na zahtevo staršev oziroma skrbnikov namesto v šoli doma, in sicer zato, da opravlja gospodinjska dela ali preprosto zato, ker izobrazba deklet v neki skupnosti ni vrednotena. Med begunci iz Sierra Leone v Gvineji je Human Rights Watch odkril, da je bilo nekaterim dekletom obiskovanje

šole dovoljeno, toda le malo jih je bilo sposobnih pridobiti izobrazbo. Veliko jih je šolo obiskovale le dan ali dva na teden, saj so morale ob drugih dnevih delati. Dekleta starši ali skrbniki pogosto vzamejo iz šol, ker morajo delati ko pridejo v puberteto, saj so prepričani, da je koristneje, če opravljajo gospodinjska dela in skrbijo za mlajše otroke.

Tudi otrokom v zaporih, vključno z uličnimi otroki, katerih edini »zločin« je potepuštvu, je pogosto onemogočen dostop do izobrazbe, dokler so pod skrbništvom države. Celotistih nekaj, ki imajo dostop, zelo redko dobi ustrezno izobrazbo. Otroci, zaprti v Pakistanu, sicer imajo dostop do minimalne izobrazbe, toda le 10% jih opravi standardne izpite ob koncu osnovnega šolanja. Razlog, da niso uspešni, je v tem, da izobraževanje poteka v zelo slabih pogojih, sam pouk pa večinoma temelji bolj na verskih kot na laičnih predmetih. Večina teh otrok že tako prihaja iz revnih okolij in jih je imela zelo težak dostop do izobrazbe že prej. Nevladne organizacije opozarjajo, da tudi otroci, ki so v ZDA zaprti, ker so bili vpleteni v težja kazniva dejanja, nimajo prav nikakršnega dostopa do izobrazbe.

Otroci, ki pripadajo etničnim manjšinam, so podobno še posebej v nevarnosti, da jim bo zavrjen dostop do primerne izobrazbe. V nekaterih državah so lahko odrinjeni tako, da jim zagotavljajo le minimalno izobrazbeno raven, slabšo kakovost pouka in učne pomoči, manj učnih materialov in manj možnosti za nadaljnje izobraževanje kot jih ima preostala populacija. Na Češkem in v Bolgariji so romski otroci pogosto neupravičeno obravnavani kot mentalno manj sposobni otroci. Otrokom manjšin pogosto ni dovoljeno, da bi govorili njihov lasten jezik ali da bi izvajali lastno kulturo v šolah, s čemer se krati 30. člen Konvencije o otrokovih pravicah.

Za veliko otrok je nasilje stalni del njihove šolske izkušnje. Human Rights Watch ugotavlja, da učitelji v Keniji uporabljajo pretepanje s palico, klofutanje in bičanje, da bi obdržali disciplino v razredu in da bi kaznovali otroke zaradi slabega znanja. Kaznovanje je pogosto rutinsko, dogovorno in brutalno. V skrajnih primerih so pretepanja s strani učiteljev povzročijo, da več otrok skupaj za vedno pusti šolo. Pogosto otroci, ki so žrtve fizičnega nasilja s strani učiteljev,

ostanejo permanentno poškodovani, onespobljani ali pa zaradi posledic hudega pretepanja celo umrejo.

Šolajoči se mladostniki, ki spoznajo, da so istospolno usmerjeni, zelo pogosto šolo čutijo kot prostor nestrpnosti, sovraštva, preganjanja in nasilja proti mladim, ki so prepoznani kot drugačni. V večini primeri šolski uradniki zavračajo intervencije, s katerimi bi jih zaščitili. Kar se začne kot verbalno vznemirjanje, se lahko spremeni v fizično nasilje. Študentje, ki so žrtve tovrstnega nasilja s strani sošolcev ali učiteljev, pogosto trpijo zaradi depresij, nizkega samospoštovanja in nesposobnosti, da bi se osredotočili na šolske delo. V letu 1989 so s posebno študijo v ZDA ugotovili, da so istospolno usmerjeni mladostniki dva do trikrat pogosteje nagnjeni k samomoru kot njihovi heteroseksualni vrstniki. (»Education«, 2000)

Pravica do izobrazbe⁸, ki jo kot temeljno človekovo pravico zagovarjajo številni mednarodni dokumenti, se nanaša na vse stopnje izobrazbe: osnovno, srednjo in visoko. Nekdanja Komisija za človekove pravice je to stališče dopolnila v smislu, da se pravica do izobrazbe »prvenstveno nanaša na osnovno izobrazbo«, s čimer je komisija prvotno ugotovitev samo konkretizirala, ni je pa zanikala. (Glej: Novak, 2004) Zaključek, da pravica do izobrazbe obsega vse stopnje izobraževanja, ne samo osnovnošolskega, izhaja tudi iz razlage 2. člena 1. Protokola Evropske komisije za človekove pravice (EKČP) in prvega odstavka 28. člena Konvencije o otrokovih pravicah (KOP), ki v zvezi z otrokovo pravico do izobrazbe države podpisnice poziva:

- da otroku zagotovijo obvezno in vsem brezplačno osnovno šolanje,
- da spodbujajo razvoj različnih oblik srednjega šolanja – splošnega in poklicnega

---

⁸ Pravico do izobrazbe kot temeljno človekovo pravico opredeljujejo številni mednarodni dokumenti (26. člen Splošne deklaracije človekovih pravic, 2. člen 1. Protokola k EČP, 28. člen Konvencije o otrokovih pravicah in 13. člen Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe, št. 7/1971; Akt o nostrifikaciji nasledstva glede konvencij združenih narodov in konvencij, sprejetih v Mednarodni agenciji za ekonomsko energijo, Uradni list RS, št. 35/1992, Mednarodne pogodbe 9/1992).

- da z vsemi razpoložljivimi sredstvi zagotovijo, da bo višje šolanje vsem enako dostopno na podlagi osebne sposobnosti

Evropska komisija za človekove pravice, ki se je ukvarjala tudi z vprašanjem pravice do izobrazbe, pa je ugotovila, da ta pravica obsega najmanj:

- a) svobodo enakega, nediskriminatornega pristopa k izobraževalnim institucijam, ki obstajajo v danem trenutku;
- b) zahtevo po izobraževanju v uradnem jeziku konkretne države
- c) zahtevo po javnem priznanju zaključene izobrazbe

Med naštetimi elementi pravice do izobrazbe je najbolj pogosto predmet sodnih sporov tisti, ki govori o enakem in nediskriminatornem pristopu k obstoječim izobraževalnim institucijam, saj ga posamezniki pogosto napačno pojmujejo kot pravico, da je vsakdo sprejet na institucijo, na katero je zaprosil in da lahko na njej študira v nedogled. Podobno dostop do obstoječih tipov in stopenj izobrazbe pa seveda ne pomeni, da država ne sme predvideti možnost za omejitve vpisa in števila ponavljanj izpitov, razredov in letnikov, temveč da merila za omejitve ne smejo biti oblikovana na način, ki bi pomenil neenako in diskriminatorno obravnavanje posameznikov. Smiselno je opozoriti, da načela enakega in nediskriminatornega pristopa k izobraževalnim institucijam posamezne države na splošno ni mogoče razlagati v korist vseh tujcev. Pravica do izobraževanja v neki državi le tistim tujcem, ki se nahajajo pod jurisdikcijo države, v kateri želijo študirati. Ostali tujci se zato ne morejo učinkovito sklicevati na željo študirati v določeni državi, ko prosijo za dovoljenje za bivanje. Država pa ima seveda pravico, da suvereno odloča o tem, kdo lahko prebiva na njenem ozemlju (in torej tudi, komu bo dodelila status begunca, državljanstvo ali dovoljenje za bivanje). Izjema so le tisti primeri, v katerih bi zavrnitev dovoljenja za bivanje imela za posledico prikrajšanje za izobrazbo na sploh, sem pa lahko uvrščamo tudi otroke brez spremstva. Prav tako kot država suvereno odloča o tem, komu bo podelila dovoljenje za bivanje ter kdaj bo omejila število mest na področju neobveznega izobraževanja, odloča tudi, ali bo priznala izobrazbo, pridobljeno v tujini. Novakova poudarja, da se države lahko med sabo same dogovorijo o nostrifikaciji spričeval in drugih dokazil o izobrazbi. Hkrati opozarja, da »*nekritično*

priznavanje tujih spričeval in diplom, ki ne dosegajo minimalne kakovosti izobraževalnih storitev posamezne države (ki mora biti nad splošnim minimalnim standardom), po eni strani lahko pomeni kršitev pravice do izobrazbe, po drugi strani pa neutemeljeno favoriziranje tujih spričeval in diplom, s tem pa diskriminacijo na podlagi kraja izdaje spričevala ali diplome.» (Novak, 2004:112)

Na področju otrok brez spremstva in drugih ilegalnih prebežnikov je težav, povezanih z izobraževanjem oziroma dokazovanjem minule izobrazbe ter priznavanja le te zelo veliko in so načeloma težko rešljive; zakoni v posameznih državah pa, z izjemo obveznega izobraževanja tega večinoma posebej ne urejajo.⁹

Najpogostejše težave na tem področju so:

Ilegalni prebežniki (pa naj gre za otroke brez spremstva, otroke s starši ali odrasle migrante) pogosto od doma pogosto odidejo brez vseh dokumentov. Razlogov za to je več. Včasih so brez dokumentov zato, ker so morali zapustiti svoj dom v naglici, tega sploh niso imeli ali pa je bil uničen. Drugič, mogoče je, da želijo prikriti svojo identiteto. In tretjič, pogosti so primeri, ko ilegalni prebežniki, tudi otroci, v svojih matičnih državah sploh niso obiskovali šol. Ne glede na to, ali gre za slednje ali pa za preprosto dejstvo, da s sabo nimajo dokazil o izobrazbi (o čemer lahko pri otrocih brez spremstva in tudi drugih prebežnikih govorimo skoraj kot o pravilu) je pri urejevanju nadaljnjega šolanja težko dokazovati, da se je otrok že izobraževal, pa tudi, katero stopnjo izobraževanja je v matični državi sploh zaključil. Posledično je že pred samim všolanjem otroka v Sloveniji (kadar do tega sploh pride) skoraj nujno srečati s številnimi birokratskimi zapleti, katerih

---

⁹ Izobraževanje tujih državljanov oz. oseb brez državljanstva v RS ureja 10. člen Zakona o osnovni šoli, ki določa, da imajo otroci, ki so tuji državljanji oziroma osebe brez državljanstva in prebivajo v Republiki Sloveniji, pravico do obveznega osnovnošolskega izobraževanja pod enakimi pogoji kot državljanji Republike Slovenije. Posebej je urejeno izobraževanje otrok romske skupnosti, ki živijo v Sloveniji, vendar se vsa navedena določila nanašajo le na obvezno (osnovno) šolanje, izobraževanja tujih državljanov brez državljanstva na srednješolski oziroma visokošolski ravni pa slovenska zakonodaja ne ureja.

rešitev je večinoma odvisna predvsem od dobre volje posameznikov in razumevanja v posameznih izobraževalnih ustanovah.

Po Novakovi je pravica države do odločanja o ciljih in vsebinah pouka pogoj za normalno delovanje države in uresničitev načela demokratičnosti. Človek kot družbeno bitje namreč živi v stalnih stikih z drugimi, hkrati pa vsak posameznik pripada več družbenim skupinam, ki se med seboj prepletajo na številne načine. Družbena stabilnost teh skupin je odvisna od tega, ali so konflikti med njimi razrešeni ali zaostreni. Njihovo reševanje je tem težje, čim več je udeležencev in čim bolj različni so njihovi interesi. Ker je osnovna naloga države ustvariti predpostavke za reševanje družbenih konfliktov, se trudi, da bi čim bolj zgodaj usposobila posameznika za življenje v družbi in mu približala vrednote njenega ustavnega sistema. V ta namen predpiše šolsko obveznost in s tem ustvari (oziroma obdrži) ne samo pogoje za mirno skupno sožitje, temveč tudi za delovanje demokratičnega sistema. Integracija posameznika v družbo pa po Novakovi ne zahteva le načela demokratičnosti, temveč tudi načelo socialne države, saj je prav vključitev v družbo pogoj za vzpostavitev enakih možnosti v okviru danih družbenih in gospodarskih razmer, pomeni pa tudi možnost in pogoj za uspešno oblikovanje življenja. Za uspešno vključitev v družbo mora šola poleg t.i. temeljnih kulturnih tehnik kot so na primer branje, računanje, pisanje, ravnanje z računalnikom, posredovati tudi znanje slovenskega jezika. Brez znanja jezika sporazumevanje v družbi ni mogoče, saj jezik predstavlja nujni pogoj za socialno vključitev posameznika v družbo.

Prav zaradi življenjskih priložnosti, ki jih ponujata izobraževanje in vzgoja, je država tudi dolžna (in ne le upravičena) v obvezno šolanje vključiti tudi otroke-tujce oziroma otroke brez državljanstva, ki živijo na njenem ozemlju. Nekateri tuji teoretiki menijo, da ne le, da morajo države tujcem dati le pravico oziroma možnost do izobraževanja v njihovem obveznem šolstvu, temveč da so takšno obveznost celo **dolžne** uveljaviti. Drugače lahko zgodi, da bo otrokova korist ostala nezavarovana. Novakova opozarja, da lahko na tem področju izjemo predstavljajo osebe, katerih šolanje je med bivanjem v tujini je urejeno z mednarodnimi pogodbami kot so, na primer, otroci diplomatov, a to ni tema tega seminarskega dela.

Za otroke brez spremstva, begunce in druge ilegalne prebežnike je pomembno, da določila o obveznem šolanju veljajo tudi za otroke priseljencev oziroma t. i. prebežnikov, katerih materni jezik ni slovenski. A tudi tu se postavlja več vprašanj. Ali je država posamezniku, ki ob vstopu v šolo ne zna (tekoče) slovensko, dolžna zagovoriti zgolj dostop do izobraževalne institucije ali pa mu je dolžna nuditi tudi posebno pedagoško pomoč pri učenju slovenskega jezika (na primer z dodatnimi urami, tečaji jezika in s posebnimi pedagoškimi ukrepi v okviru skupnega pouka vseh učencev). Večina teoretikov sicer zagovarja stališče, da s tem, ko šola v takšnih primerih dodatne pomoči pri učenju slovenskega jezika otroku ne zagotovi, s tem ni prizadeto načelo enakosti. To načelo namreč prepoveduje diskriminacijo na podlagi jezika, ne zavezuje pa države, da v šolstvu sprejme pozitivne ukrepe za izravnavo jezikovno pogojenih pomanjkljivosti. Določba o prepovedi diskriminacije bi bila po tej interpretaciji prizadeta samo, če bi jezik upoštevali kot okoliščino, za katero bi prišlo do neenake obravnave otroka v pravnem smislu. Vendar ti teoretiki hkrati opozarjajo tudi, da so možnosti za izobraževanje in vzgojo pri otrocih, ki zaradi neznanja jezika ne morejo slediti pouku, prizadete v tolikšni meri, da postane njihova pravica do dostopa k izobrazbi vprašljiva. Razen tega ne načelo enakosti in ne pravica do šolanja posamezniku ne koristita, če ne more spremljati vsebine pouka. Država mu je zato na podlagi ustavnega načela socialne države po mnenju Novakove dolžna pomagati pri učenju jezika.

Kako je s tem v Sloveniji? Slovensko šolsko pravo predvideva dodaten pouk slovenskega jezika samo za otroke slovenskih državljanov, ki prebivajo v Sloveniji in katerih materni jezik ni slovenski, ne pa tudi za državljane oziroma tuje osebe brez državljanstva, ki prebivajo v Sloveniji in se izobražujejo v okviru obveznega šolstva. To razlikovanje utegne biti (ustavno) pravno sporno, kot bom pokazala v drugem delu naloge, pa tudi v praksi otrokom-prebežnikom ne glede na to, ali so pridobili status begunca ali pa čakajo na zaključek postopka za pridobitev azila, povzroča veliko težav. Če je učencev, ki jezika ne znajo, več, mora šola po Novakovi sprejeti tudi potrebne organizacijske ukrepe, na primer zmanjšati število učencev v razredu, omejiti število učencev z jezikovnimi težavami v posameznem razredu, da lahko zagotovi tudi učinkovito izobraževanje

drugih učencev istega razreda. Takšna praksa je bila v Sloveniji uveljavljena v začetku 90. let, ko je bilo v naši državi veliko beguncev iz republik bivše Jugoslavije in se je, kot bomo videli v nadaljevanju, dobro obnesla.

Otrok brez spremstva oziroma mladoletnih prosilcev za azil pa je v Sloveniji relativno malo (vsaj v primerjavi z begunci iz držav nekdanje Jugoslavije, za katere je bilo v začetku 90. let v Sloveniji organizirano posebno izobraževanje) in njihovo število se nenehno spreminja, zato bi se morali rešitve te težave po mojem mnenju lotiti nekoliko drugače, vsekakor pa bolj sistematično kot doslej. Zaenkrat se tisti, ki se ukvarjajo s pomočjo otrokom brez spremstva in drugimi mladoletnimi migranti znajdejo tako, da poizkušajo vsak primer reševati posamično, saj zakonska osnova za to (z izjemo obveznega izobraževanja) sploh ne obstaja. Sicer pa so, kot bomo videli v zadnjem poglavju, okoliščine, v katerih se znajde posamezni otrok brez spremstva, ki se v Sloveniji vključuje v sistem izobraževanja, dejansko zelo različne, področje pa ni sistematično urejeno, zato je reševanje posamičnih primerov v največji meri odvisno od iznajdljivosti in dobre volje tistih, ki o izobraževanju posameznega migranta odločajo.

Po Novakovi lahko država šele z dodatno pomočjo pri učenju jezika tem učencem dejansko zagotovi enake možnosti za osebni razvoj. Optimalni osebni razvoj, ki je v slovenskem šolskem sistemu zapisan na samem vrhu lestvice izobraževalno-vzgojnih ciljev Zakona o vzgoji in izobraževanju¹⁰, mora vključevati tudi razvoj sposobnosti posameznika, da odkriva svojo identiteto in se razvija v skladu z njo. Pri tem razvoju mora javna šola učencem puščati dovolj prostora, da se sami odločijo, ali bodo svojo osebnost razvijali na temelju svoje kulture, kulture države, v kateri živijo, ali pa se bodo usmerili »bikulturalno«. Prav tako morajo učenci imeti možnost, da se sami odločijo, ali bodo izkoristili ponujene življenjske priložnosti družbe, v kateri živijo, ali pa se bodo od družbe odvrnili. (Novak, 2004:90)

---

¹⁰ Zakon o financiranju vzgoje in izobraževanja v 2. členu med cilji sistema vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji navaja tudi zagotavljanje optimalnega razvoja posameznika ne glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, narodno pripadnost ter telesno in duševno konstitucijo. (Glej: ZOFVI, 1 alineja 2. člena)

Toda, ali je za avtonomni razvoj otrokove osebnosti dovolj, da javna šola učenčevu drugačno (jezikovno in siceršnje) kulturno identiteto vzame na znanje in je do nje strpna, ne nakloni pa ji posebne pozornosti? Nekateri tuji teoretiki sicer zagovarjajo stališče, da splošna dolžnost države spoštovati pravico posameznika svobodno izražati pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, gojiti in izražati svojo kulturo in uporabljati svoj jezik in pisavo (kar v Sloveniji zagotavlja 62. člen Ustave RS) ne daje posamezniku pravice, da bi od države zahteval podporo in vzpodbudo pri vzpostavljanju stikov z domačo kulturo. Država pa naj bi na splošno posamezniku ne bila dolžna ponuditi prostovoljnega izobraževanja o njegovem materinem jeziku in kulturi. Novakova zagovarja stališče, da se mora socialna država na tovrstne pobude staršev in otrok kljub vsemu odzvati z dialogom in z vso subtilnostjo iskati ustrezen rešitev; če je le mogoče, v sodelovanju z državo, iz katere priseljenci izvirajo. Da bi bil tak dogovor res najboljša rešitev, nakazuje tudi predlog, po katerem bi se za otroke slovenskih državljanov, ki prebivajo v Sloveniji in katerih materin jezik ni slovenski, ter za tuje državljanke oziroma osebe brez državljanstva, ki prebivajo v Sloveniji, organiziral pouk materinega jezika in kulture v skladu z mednarodnimi pogodbami. Država oziroma javna šola, ki se na predloge staršev in njihovih otrok za dodaten pouk materinega jezika in kulture ne bi odzivala in ki bi zavračala kakršno koli možnost za (mednarodno) sporazumevanje o tem vprašanju, bi utegnila po Novakovi nedopustno poseči v pravico do družinskega življenja, kadar bi njeno ravnanje pripeljalo do odtujitve otroka od staršev ter porušilo komunikacijsko sposobnost znotraj družine.

Onemogočen dostop do izobrazbe je lahko že sam po sebi uničujoče za otroke. Še več, vodi lahko do nadaljnega kratenja njihovih pravic tudi na številnih drugih področjih, ki se nadaljujejo tudi v obdobje odraslosti. Brez dostopa do izobrazbe veliko otrok nima druge izbire kot da nadaljujejo z delom v nevarnih, izkoriščevalskih pogojih. Ustrezna izobrazba lahko otroku zagotovi upanje na boljšo prihodnost, pa tudi večšine, ki bi mu omogočile drugačno življenje od tistega, ki ga, če živi na cesti, kot begunec, je ločen od staršev ali tako ali drugače izkoriščan ali prisiljen v kazniva dejanja, pozna kot otrok.

III. POGLAVJE

3 Izkušnje pri delu z begunci

Čeprav se področje ravnanja in skrbi za otroke brez spremstva morda razlikuje v nekaterih podrobnostih, se je Slovenija enkrat v primerljivi vlogi skrbi za mladoletne begunce že uspešno znašla. Z največjim številom beguncev se je Slovenija srečala leta 1992, ko jo po tedanjih ocenah samo iz Bosne in Hercegovine prispelo 70 tisoč (po nekaterih poznejših podatkih pa 35 tisoč) beguncev, med njimi več kot polovica otrok.¹¹ Strokovnjaki, ki so se takrat ukvarjali s pomočjo beguncem, so pridobili številne izkušnje, ki bi po mojem mnenju koristile tudi v današnjem času, ko se vse evropske države srečujejo s problematiko ilegalnih prebežnikov. Čeprav seveda beguncev ali prosilcev za azil danes v Sloveniji še zdaleč ni toliko kot je bilo beguncev v letih vojne na ozemljih nekdanje SFRJ, bi bilo zagotovo marsikatero spoznanje in izkušnjo tistega časa smiselno uporabiti pri delu z otroki prebežniki. Tudi slednji (in še posebej otroci brez spremstva) namreč pogosto prihajajo iz vojnih področij ali ekonomsko oziroma politično nestabilnih dežel, kjer so ogrožena njihova življenja ali pa so izpostavljeni raznim travmatskim okoliščinam. Pogosto so v matični deželi (ali pa potem, ko so jo zapustili) doživeli hude strese in travme, v marsičem podobne tistim, kakršne so doživljali otroci, ki so se umaknili pred vojno z območja nekdanje Jugoslavije v začetku devetdesetih let. A medtem ko je – verjetno tudi zato, ker je bilo število beguncev bistveno večje – Slovenija takrat organizirano in sistematično pristopila k reševanju težav in stisk beguncev (in še posebej otrok) ter jim je zagotovila tako ustrezno psihosocialno pomoč kot tudi vso podporo pri izobraževanju, v primeru mladoletnih ilegalnih prebežnikov ni več tako. Eden od razlogov je zagotovo v tem, da je število prebežnikov, ki pridejo v Slovenijo, danes relativno majhno in da jim veliko takoj, ko je mogoče (prostovoljno ali neprostovoljno), Slovenijo zapusti. A ne glede na to, kakšen je pravni status otrok, ki se znajdejo v neki državi, jim je po vseh mednarodnih konvencijah ta država dolžna nuditi vso potrebno zaščito in pomoči; ob zaščiti in ukrepanju v otrokovo

---

¹¹ V omenjenem obdobju so v Slovenijo prihajali tudi begunci s Hrvaške, vendar se bomo, ker je bilo število beguncev iz BiH veliko večje, osredotočili na primer organizacije izobraževanja ter psihosocialne pomoči za begunce iz BiH.

najboljšo korist med takšne dolžnosti države sodi tudi zagotovitev pravice do (osnovnega) izobraževanja, varnosti, zdravstvene in psihosocialne oskrbe. Slovenija večino teh dolžnosti ne izpolnjuje.

Po Mikuš Kosovi (Mikuš Kos, 1999) je slovenska »izkušnja« pri delu z begunci iz BiH leta 1992 obveljala za dobro; celo za tako dobro, da bi se iz nje lahko veliko o ravnanju z begunci otroki naučili tudi v sosednjih državah. Naučili bi se lahko, kako zmanjšati razlike, ki jih prinašajo jezikovna in kulturna drugačnost, pa tudi drugačnost zaradi številnih izgub in travmatskih doživetij.

V primeru otrok brez spremstva lahko danes o tej drugačnosti govorimo tudi v zvezi z negotovostjo o tem, koliko časa bo otrok sploh ostal v Sloveniji oziroma kakšna bo njegova nadaljnja usoda. Se bo vrnil v matično državo, kjer bodo zanj poskrbeli v pristojnih službah ali k družini, bo našo državo zapustil ilegalno in izginil neznano kam ali pa mu bo Slovenija ponudila zatočišče (kar se je doslej zgodilo samo v 8 primerih otrok brez spremstva) in se bo moral s statusom begunca bolj ali manj znajti sam? Mikuš Kos poudarja, da so mnoge izkušnje programov psihosocialne pomoči otrokom beguncem uporabne tudi za preventivno delo z drugimi prikrajšanimi skupinami (Mikuš Kos, 1999:128).

Sama se s tem stališčem strinjam in zagovarjam tezo, da bi bilo večino izkušenj, ki so jih slovenski strokovnjaki pridobili pri delu z otroki-begunci iz nekdanje Jugoslavije, mogoče in smiselno prenesti na področje skrbi za otroke brez spremstva. Ti otroci namreč izhajajo iz podobnih travmatskih okoliščin kot so izhajali omenjeni begunci, trpijo lahko za podobnimi posledicami (še posebej, če ne dobijo pravočasne in ustrezne psihosocialne pomoči), domnevamo pa lahko, da bi pomembno vlogo za otroke brez spremstva lahko odigrala tudi šola (kot jo je pri beguncih iz območja nekdanje Jugoslavije). Zaradi vseh navedenih razlogov ni razumnega razloga, da država izkušenj iz časa, ko so bili v Sloveniji begunci iz nekdanje Jugoslavije, ne bi prenesla na področje pomoči otrokom brez spremstva. Res pa je, da so v zvezi s tem mogoči nekateri izgovori. Tako je glavni izgovor, zakaj državi ni potrebno organizirano poskrbeti za področje izobraževanja in psihosocialne oskrbe mladoletnih prebežnikov zagotovo ta, da je le teh v Sloveniji danes bistveno manj kot pa je bilo leta 1992 beguncev – in pa, da nihče ne ve,

kakšna bo njihova nadaljnja usoda, saj, nenazadnje, obstaja le majhna možnost, da bodo po zaključenem azilnem postopku sploh ostali v Sloveniji.

Menim, da to ne bi smel biti izgovor za to, da Slovenija za otroke brez spremstva ne poskrbi ustrezno. Nenazadnje bi lahko bilo dejstvo, da je otrok brez spremstva danes manj kot je bilo pred petnajstimi leti beguncev, olajševalna okoliščina, saj lahko domnevamo, da je individualno pomoč lažje zagotoviti številčno manjšemu številu otrok. Res je sicer, da to terja nekoliko drugačno organizacijo (npr. izobraževanja), saj danes ni potrebe, da bi se na primer v šolah ustanavljali posebni razredi za otroke brez spremstva kot so se ustanavljali v času, ko so v Slovenijo prihajali begunci iz območja nekdanje Jugoslavije. Izgovor, da otrokom brez spremstva ni smiselno urediti ustrezne varne namestitve ter jim zagotoviti vključitev v sistem izobraževanja ter jim zagotoviti psihosocialno oskrbo zato, ker ni jasno, kako dolgo bodo ostali v Sloveniji, je prav tako nedopusten. Nenazadnje se je tudi pri beguncih iz nekdanje Jugoslavije domnevalo, da se jih bo velika večina vrnila domov takoj, ko bo to mogoče – pa jim zaradi te domneve seveda nihče ni kratil pravice do izobraževanja in pomoči ...

Čeprav je Slovenija v primeru dela z begunci iz nekdanje Jugoslavije v začetku devetdesetih razvila pristope psihosocialne pomoči za otroke in mladostnike, ki so se kot primer dobre prakse uveljavili tudi izven meja naše države, torej ni mogoče trditi, da bi ta pozitivna praksa veljala tudi za sedanje prebežnike. In to kljub temu, da strokovnjaki poudarjajo pomen vzgojno-izobraževalnih institucij za otroke prebežnike: *»Eno pomembnih spoznanj psihosocialnih programov za otroke begunce je, da lahko ustrezna in kakovostna organizacija življenja otrok zunaj družine (vrtci, šole, druge dejavnosti), znatno omili učinke vojnih travmatskih doživetij in neugodnih življenjskih okoliščin, ki izhajajo iz begunske situacije.«* (Mikuš Kos, 1999:128). Avtorica se sprašuje, kako z različnimi programi in ukrepi doseči večino otrok, saj so prav otroci iz prikrajšanih in obrobnih skupin ponavadi v manjši meri porabniki služb in programov kot otroci in drugih skupin prebivalstva.

Med neugodne življenjske okoliščine pri beguncih sodijo *revščina, izguba socialnih vlog staršev, spremenjene družinske vloge in odnosi, izgube družinskih*

članov, razbita družina, depresivnost staršev, negotovost glede prihodnosti, izkoreninjenost, prilagajanje na novo življenjsko okolje. Marsikaj od tega bi bilo mogoče prav z ukrepi, usmerjenimi v izboljšanje kakovosti življenja otrok v šolah in vrtcih, mogoče bistveno omiliti in tudi preprečiti morebitne posledice tovrstnih okoliščin. Mnoga spoznanja in refleksije ob otrocih, ki so doživeli vojno, se odražajo v teoretskih podmenah psihološke, psihiatrične, pedagoške in nekaterih drugih strok, prav otroci begunci pa so največ pripomogli k ugotavljanju varovalnih dejavnikov in procesov na tem področju. Gre za dogajanja, ki delujejo pri otrocih, izpostavljenih številnim travmatskim, stresnim in kronično neugodnim dejavnikom v smeri preprečevanja negativnih učinkov teh. Res pa je tudi, da so številni otroci iz neugodnih okolij in z velikimi travmatskimi izkušnjami, ki naj bi po teorijah izkazovali različne vrste motenj, psihosocialno zdravi. Dva otroka, ki sta izpostavljena istemu travmatskemu doživetju, se lahko povsem različno odzoveta. Psihološke odzive pri otrocih, ki so doživeli vojno in se znašli v položaju begunca, so preučevali številni znanstveniki, ki so skušali ugotoviti, s katerimi varovalnimi dejavniki je mogoče zaščititi otroke pred trajnimi psihosocialnimi motnjami. (Mikuš Kos, 1999:129)

Spomladi 1992 je v Slovenijo prispelo okoli 70 tisoč beguncev iz BiH, med njimi kar polovica otrok. Strokovnjaki ocenjujejo da je bilo poleg teh, uradno prijavljenih beguncev, še približno 30.000 t.i. ilegalnih beguncev. Ministrstvo za šolstvo in šport RS je v sodelovanju s predstavnicami Zavoda za šolstvo Bosne in Hercegovine organiziralo osnovno šolo za otroke begunce. Jeseni 1992 je v Sloveniji delovalo 52 takšnih šol, vanje je bilo vključenih več kot 9000 otrok, poučevalo pa jih je okoli 450 učiteljev beguncev. Šole so imenovali »bosanske šole« ali »begunske šole« in so predstavljale slovenskemu sistemu paralelen šolski sistem. Majhno število (od 200 do 300 begunskih otrok) je vstopilo v slovenske osnovne šole. Učni program je bil v prvem letu delovanja bosansko-hercegovskih šol skrajšan tako, da je število ur temeljnih predmetov ostalo neokrnjeno (materin jezik, tuj jezik, matematika), pri drugih predmetih pa je bil okrnjen na okoli 60% učne vsebine. Že v naslednjem šolskem letu, torej v letu 1993/94, se je število ur povečalo tudi pri prej okrnjenih predmetih. Šolam je bila dana možnost fakultativne uvedbe slovenskega jezika, in sicer v obsegu od 60 do 70 ur na leto. V skrajšani obliki so ostali le likovni in glasbeni pouk ter športna vzgoja, v večini

primerov pa se zaradi pomanjkanja ustreznih učilnic ni izvajal pouk tehnične vzgoje. (Hočevar in Urank, 1998:24)

Podatki o (pedagoški) izobrazbi učiteljic in učiteljev v begunskih šolah niso bili preverjeni, saj so le redki učitelji imeli s sabo dokumente, ki bi dokazovali njihovo strokovno ali izobrazbeno ustreznost. V šolskem letu 1992/93 je v osnovnih šolah za začasne begunce iz BiH poučevalo 362 učiteljic in učiteljev, v naslednjem šolskem letu 368, v šolskem letu 1994/95 pa 307. Zaradi pestre izobrazbene strukture učiteljev, pomanjkanja učnih gradiv in poenotenja dela v begunskih šolah, je ministrstvo za šolstvo in šport v sodelovanju s Svetovalnim centrom za otroke, mladostnike in starše organiziralo mobilno psihološko pedagoško svetovalno službo, ki je pomagala pri reševanju posameznih problemov na šolah in organizirala strokovna srečanja učiteljev. Seminarji so bili namenjeni usposabljanju učiteljev za delo z begunskimi otroci, praktičnemu usposabljanju učiteljev za pedagoško delo v »izrednih« razmerah in prenašanju spoznanj pedagoške teorije in prakse v učiteljevo vsakodnevno delo z učenci.

Učni uspeh v šolah z bosansko-hercegovskim programom je iz leta v leto padal. Strokovnjaki ocenjujejo, da je bila to posledica bolj realnega pristopa učiteljev k preverjanju in ocenjevanju znanja in večje učne zahtevnosti. Obenem podatki kažejo, da so učitelji učence želeli spodbujati k učenju tudi s tem, da so bili v prvem letu šolanja pri ocenjevanju manj zahtevni. (Hočevar in Urank, 1998:25) Po treh letih delovanja tovrstnih osnovnih šol je postalo jasno, da bo potrebno spremeniti način šolanja begunske populacije, saj je bilo število učencev v šolah zaradi vrnitve domov ali odhoda v tretjo državo vsako leto manjše. Zaradi manjšega števila otrok ni bilo mogoče oblikovati razredov, učitelji z višjimi stopnjami izobrazbe so odhajali v tretjo državo, v samih šolah pa je bilo za kvalitetno izpeljavo pouka premalo funkcionalnih učilnic, pa tudi prostorov za športno vzgojo. Vedno več staršev je izražalo tudi željo, da bi se otroci vključili v slovensko osnovno šolo.

V letu 1994/95 je v 120 osnovnih šolah okrog 520 učencev – začasnih beguncev v slovenskih šolah doseglo presenetljivo dober učni uspeh, saj jih je kar 98% razred, ki so ga obiskovali, uspešno zaključilo. Dokončno je bila odločitev o vključitvi

celotne begunske populacije v slovenske osnovne šole sprejeta potem, ko so na ministrstvu opravili anketo na šolah, kjer so begunci že bili vključeni. Iz rezultatov je razvidno, da tako vidika otrok kot z vidika učiteljev in slovenskih sošolcev ni bilo razbrati večjih težav ob vključevanju otrok – začasnih beguncev iz BiH v slovenski šolski sistem. Težave, s katerimi so se srečevali, so večinoma reševali znotraj same šole ali s podporo vladnih ali nevladnih organizacij.

Več težav je bilo s srednješolskim izobraževanjem. Po podatkih Urada za priseljevanje in begunce je bilo v začetku leta 1993 v Sloveniji 5.292 začasnih beguncev v starosti med 15. in 18. letom, torej populacije, ki se v tem starostnem obdobju običajno izobražuje na srednješolski ravni. Od tega je v zbirnih centrih živelo 2100 mladostnikov ali okoli 40% populacije, medtem ko jih je izven centrov živelo 3192, torej okoli 60% populacije. Ob vključevanju v srednje šole so begunci naleteli na številne ovire, predvsem na pomanjkanje prostih mest, velika večina beguncev je prišla v Slovenijo brez ustrezne šolske dokumentacije. Država ni razpolagala s posebnimi finančnimi sredstvi za njihovo vključevanje v šolski sistem, izobraževalni programi, ki so jih obiskovali v domovini, niso bili usklajeni s slovenskimi, ipd. Interesi in želje staršev in mladostnikov, da bi se vključili v srednje šole, so bili zelo veliki, večina med njimi se je obračala neposredno na vodstva šol. Na tistih srednjih šolah, kjer so bile na voljo prostorske kapacitete in kjer so ravnatelji imeli poseben odnos do begunske populacije, je prišlo do prvih vključitev v srednje šole. Ministrstvo za šolstvo in šport je srednjim šolam priporočilo, da v primeru, ko imajo še kakšno prosto mesto, nanj sprejmejo začasne begunce, ki lahko s statusom hospitanta prisostvujejo pri pouku in skupaj z drugimi dijaki opravljajo obveznosti po programu. Ob koncu šolskega leta jim šola izda potrdilo o opravljenih obveznostih po programu. V šolskem letu 1992/93 je bilo po podatkih Ministrstva RS za šolstvo in šport v slovenske srednje šole vključenih le 214 hospitantov, v šolskem letu 1993/94 že 700 hospitantov, naslednje šolsko leto pa 996 hospitantov. Njihovo vključevanje v šolski sistem so spremljali pomisleki predstavnikov civilne družbe in nekaterih strokovnih organizacij, predvsem zaradi po njihovem mnenju neurejenega in nedorečenega statusa hospitantov ter zaradi neenakih vpisih kriterijev za osnovnošolce – začasne begunce iz BiH v primerjavi s slovenskimi učenci. Hospitanti so po opravljenem zaključnem izpitu ali maturi

prejeli spričevalo, po končani srednji šoli pa so lahko, če so izpolnjevali pogoje, nadaljevali izobraževanje na višjem oziroma visokem izobraževanju. Spremljanje napredovanja hospitantov v slovenskih srednjih šolah je pokazalo, da so imeli težave predvsem s slovenskim jezikom, kar se je posledično kazalo pri vseh predmetih. Njihovo predznanje tujega jezika in matematike je bilo šibko, posamezni hospitanti pa so imeli težave tudi pri vključevanju v oddelčne skupnosti in s komunikacijo. Slabi bivalni pogoji, v katerih so živeli, so bili tudi ovira za nemoteno učenje in pripravo domačih nalog. Vzgojnih težav šole niso izpostavljale, navajale so le posamezne primere izostajanja od pouka. Vseeno so hospitanti po mnenju strokovnjakov, ki so izobraževanje begunskih otrok spremljali, dosegali relativno dober učni uspeh. (Hočevar in Urank, 1998:30)

3.1 Otroci in stres

Otroci stresna doživetja pogosto doživljajo že v normalnih življenjskih okoliščinah (bolezni, poškodbe, stiske v zvezi s šolo, nasilje, hude bolezni ali smrt enega od staršev ...). Med množične povzročitelje izjemnih psiholoških stisk otrok (pa tudi odraslih) pa sodijo predvsem naravne katastrofe, teroristična dejanja ali vojna oziroma razlogi, zaradi katerih so ljudje prisiljeni zapustiti svoje domove. *»Psihični stres je poseben odnos med posameznikom in okoljem, katerega človek zazna ali ocenjuje kot dogajanje, ki ga ogroža in presega njegove obrambne ali obvladovalne zmogljivosti.«* (Mikuš Kos, 1992:9)

Odziv otroka na udarec in neugodne okoliščine ni odvisen le od teže dogodka, temveč na to pomembno vplivajo še številni osebni dejavniki kot so otrokov temperament, njegova občutljivost in zmogljivost obvladovati udarce, razumevanje nevarnosti dogodka, ter pomen nekega določenega dogodka za otroka. Ti in mnogi drugi dejavniki vplivajo na to, kakšno bo otrokovo osebno doživetje in kakšen bo njegov odziv na neugoden dogodek. Po izkušnjah in raziskavah sodeč obstajajo pri otrocih, ki so izpostavljeni enakemu neugodnemu dogodku velike razlike v jakosti, trajanju in znakih stiske, vse to pa je odvisno od mnogih (tudi bioloških) dejavnikov. Odgovori na neugodne okoliščine so zelo odvisni od osebnostnih in temperamentnih značilnosti. Ena pomembnejših je otrokova odpornost ali ranljivost. Nekateri otroci so zelo odporni priti neugodnim vplivom, porušeno ravnovesje se kmalu znova vzpostavi. Psihološka stroka se veliko ukvarja s proučevanjem vprašanja, kaj te otroke varuje, kaj im omogoča, da ne podležejo v okoliščinah, ki pri mnogih drugih povzročijo psihosocialne motnje. Doživetje stresnih okoliščin in reakcije nanje pa so v veliki meri odvisni od otrokovega razumevanja in pojmovanja dogodka. Nanj vpliva tudi telesno stanje otroka. Po Mikuš Kosovi povzroča izpostavljenost takšnim ogrožajočim dejavnikom intenzivne psihične odzive strahu, panike, motenj telesnega delovanja, predvsem spanja, nazadovanje v razvoju, spremembe v vedenju. Če motnje trajajo dalj kot mesec dni, govorimo o **postravmatskih stresnih motnjah**.

Za neobičajne dogodke, ki bi skoraj pri vsakomer povzročili hudo čustveno prizadetost in ki jih pogosto doživljajo tudi otroci oziroma za t.i. postravmatske stresne motnje v otroštvu veljajo predvsem:

1. življenjska ogroženost ali telesna ogroženost otroka ali družinskega člana/prijatelja;
2. nenadno porušenje doma ali drugih stavb v stanovanjskem okolju;
3. otrok je bil priča nasilni smrti ali nasilju nad drugimi

Značilnosti postravmatskih stresnih motenj pri otroku pa se kažejo predvsem v naslednjih pojavih:

1. Podoživljanje dogodka

- Intenzivni in vsiljivi spomini/slike dogodka;
- Sanje, povezane s travmatičnim dogodkom;
- Ponavljanja iger o dogodku, obnavljanje dogodka skozi risbo ali drugi načini obnavljanja dogodka;
- Ponavljanje vedenja iz časa dogodka;
- Hude čustvene, včasih pa tudi telesne reakcije ob pojavih, ki spominjajo na dogodek;

2. Zavrtost in izogibanje

- Izogibanje mislim, čustvom, krajem, situacijam, ki otroke spominjajo na tak dogodek;
- Zmanjšan interes za običajne otroške aktivnosti;
- Čustvena otrplost;
- Zavore v spominjanju;
- Pretirana previdnost;

3. Povečana vzburljenost

- Motnje spanja;

- Razdraženost;
- Jezljivost/jezavost;
- Motnje koncentracije;
- Močno stopnjevan refleks zdrznjenja
- Vegetativni simptomi ob pomnikih travmatskega dogodka

4. Druge spremembe

- Občutek osamljenosti, izločenosti, odtujenosti;
- Razvojno nazadovanje na nekaterih področjih;
- Črnogledno videnje prihodnosti;
- Težave pri učenju;

Takšne motnje pa niso le posledica vojnih dogajanj. Srečujemo jih tudi pri otrocih, ki so bili spolno zlorabljeni, izpostavljeni družinskemu ali uličnemu nasilju, prometnim nesrečam in drugim dogodkom, ki ogrožajo življenje. Ob otrocih beguncih so strokovnjaki pridobili veliko novih znanj o postravmatskih stresnih motnjah, ki jih zdaj uporabljajo tudi za pomoč otrokom s postravmatskimi stresnimi motnjami izven vojne. Ob vojnih okoliščinah, ki otroku povzročajo hude travme in strese, drugo veliko področje tveganja predstavljajo **neugodne okoliščine begunskega življenja**. Otrok je nasilno ločen iz družine, če gre za vojne okoliščine, so člani družin pogosto ubiti, ranjeni ali pogrešani. Socialni in ekonomski položaj družine se zelo poslabša. Z normalnega življenjskega standarda družina zdrsne na raven skrajne revščine. Ko se v neko državo zatečejo kot begunci, večinoma nimajo več možnosti za zasebnost; sobo si delijo s številnimi sstanovalci, in to tudi po več let (Mikuš Kos, 1999:130). Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) je izdelala klasifikacijo neugodnih psihosocialnih okoliščin, ki predstavljajo dejavnike tveganja za duševno zdravje otrok in mladostnikov ter za njihov nadaljnji razvoj. Kot poudarja Mikuš Kosova, prisotnost enega ali več dejavnikov tveganja še ne pomeni, da ima otrok psihosocialne motnje ali da bo imel takšne motnje; pomeni pa, da je otrok ogrožen bolj kot njegovi vrstniki.

Glavne kategorije abnormnih psihosocialnih situacij so:

1. Abnormni odnosi v družini
2. Duševne motnje, odklonskost (deviantnost) ali invalidnost v otrokovi družini
3. Neustrezne ali izkrivljene komunikacije v družini
4. Abnormna kakovost vzgoje
5. Abnormno neposredno okolje
6. Akutni življenjski dogodki
7. Družbeni stresorji
8. Kronični medosebni stresi, povezani s šolo oziroma z delom
9. Stresogeni dogodki oziroma okoliščine zaradi otrokove motenosti oziroma prizadetosti.

Če poskušamo uporabiti navedeno klasifikacijo za označevanje situacije begunskih otrok, lahko po Mikuš Kosovi praviloma ugotovimo prisotnost velikega števila neugodnih dejavnikov. Med posebej neugodne psihosocialne dejavnike, ki so jim izpostavljeni otroci begunci, sodijo predvsem dejavniki, uvrščeni v kategorijo akutnih negativnih življenjskih odnosov.

To so predvsem:

- Izguba čustveno pomembnega odnosa,
- preselitev otroka v okolje, ki ga lahko ogroža,
- neugodno spremenjeni vzorci družinskih odnosov,
- dogajanja, ki povzročijo izgubo samospoštovanja,
- osebne zastrašujoče izkušnje,
- drugo.

Prav tako so otroci begunci posebej izpostavljeni dejavnikom, ki sodijo v kategorijo t.i. družbenih stresorjev. Ta vključuje predvsem:

- preganjanje ali škodljivo diskriminacijo,
- migracijo ali socialno presaditev.

Nasilna socialna presaditev opredeljuje položaj beguncev v novi državi. »V Sloveniji begunski otroci gotovo niso bili preganjani. Toda svojo nezaželenost so nemalokrat lahko zaznali preko sporočil na grafitih in ob pripombah vrstnikov. Svojo drugorazrednost in izključenost, torej diskriminacijo, so jasno doživljali pri zadovoljevanju različnih socialnih potreb: niso jim popravljali zob, niso mogli dobiti nekaterih ortopedskih in drugih zdravstvenih pripomočkov, včasih se niso mogli udeležiti dejavnosti, ki jih je organizirala šola in jih je bilo treba plačati, itd. Takšna situacija je bolj ali manj značilna za vse države, ki sprejemajo begunce. Vendar je v predstavah otrok iz BiH Slovenija bila še vedno »naša« država in jih je takšna diskriminacija verjetno bolj prizadela kot bi jih na tuji zemlji«. (Mikuš Kos, 1999:134)

Kot piše Mikuš Kosova, imajo otroci, ki živijo v begunski situaciji, večkratne vzroke za čustveno prizadetost. Tudi v času, ko so v Sloveniji bivali begunci iz BiH, so mentalno-higienski delavci pričakovali veliko pojavov čustvene motenosti in motenj v psihosocialnem delovanju pri otrocih. Otroci so v prvih tednih bivanja v Slovenji kazali številna znamenja čustvenih stisk. Najpogostejše motnje v prvih mesecih so bile motnje spanja (nespečnost, strah pred spanjem, hude sanje, nočne more, kričanje v snu), nesamostojnost otrok (oklepanje mater, strah pred ločitvijo, strah jih je bilo izstopiti na dvorišče zbirnega centra ...), refleks trzanja ob nenadnih močnejših zvokih, večja razdražljivost, apatičnost, pomanjkanje interesov za običajne otroške dejavnosti. Vendar so bile po dveh ali treh mesecih motnje otrok veliko bolj redke kot so na osnovi znanih vzročnih povezav med neugodno izkušnjo in simptomi čustvene motenosti pričakovali strokovnjaki. Že po nekaj mesecih bivanja v Sloveniji pogostnost običajnih simptomov čustvenih motenj pri otrocih beguncih ni pomembno presegala pogostnosti v populaciji otrok, ki niso izkusili vojne in begunstva. Vendar Mikuš Kosova poudarja, da dejstvo, da otroci že dva ali tri mesece po prihodu v Slovenijo niso masovno izkazovali motenj kot so močenje, blatenje postelje, agresivnost, vedenjskem motnje, še ne pomeni, da niso bili čustveno prizadeti in da niso trpeli. Trpljenje se je kazalo predvsem kot prikrita žalost. (Mikuš Kos, 1998:42)

Tudi šolske težave begunskih otrok so bile večje ko pri otrocih v normalnih okoliščinah. Poleg običajnih učnih težav, ki izhajajo iz manjše nadarjenosti za učenje, specifičnih učnih težav, pomanjkanja družinske vzpodbude za učenje, slabše kakovosti šole, so bili še drugi, z vojno povezani dogodki slabega osvajanja šolske snovi. Težave pri učenju so se kazale predvsem s spominskimi motnjami, zlasti s težavami pri priklicu snovi. Mnogo otrok se pred tablo ni moglo spomniti obravnavane snovi. Veliko jih je glede preteklosti govorilo o spominski praznini. Niso se mogli spomniti imena šole, ki so jo obiskovali v Bosni ali imena svoje učiteljice. V prvih tednih so bile pogoste težave s koncentracijo, tudi pozneje so mnogi travmatizirani otroci tožili, da se ne morejo zbrati pri učenju. To se je pojavljalo predvsem pri otrocih v višjih razredih, ki mesece niso imeli novic o svojih očetih ali starejših bratih. Tudi otroci, ki so izgubili koga od družinskih članov, so se težko zbrali za učenje.

Delo učiteljev je bilo težko tudi zaradi različnih ravni znanja otrok, ki so bili vključeni v isti razred. Učenci so bili iz različnih področij BiH in so prihajali iz kakovostno različni šol. V razredu so bili tudi učenci, ki so v matični državi obiskovali šole za duševno manj razvite otroke ali pa bi sodili v te šole. Težava je bila tudi v tem, da so matere pogosto učitelju zamolčale, kakšno šolo je otrok obiskoval v svojem kraju. Učitelji so bili nagnjeni k temu, da pripisujejo otrokove učne težave čustveni prizadetosti zaradi vojne in so za nekatere otroke šele po nekaj mesecih spoznali, da so njihove intelektualne zmogljivosti nezadostne za obvladovanje snovi.

Le malo pa je bilo begunskih otrok, ki se že v prvih tednih ne bi vključili v osnovno šolo, čeprav se staršem z zelo nizko ravnijo izobrazbe iz ruralnih področij obiskovanje šole ni zdelo pomembno vse, dokler ni bila objavljena informacija, da bodo otroci ob koncu leta prejeli spričevalo. Nekateri, čeprav redki otroci, se zaradi velike tesnobe niso mogli ločiti od matere in mati otroka ni mogla pripraviti, da bi odšel v šolo. Gre za pojav t.i. *separacijske anksioznosti*, ki se pojavlja tudi v normalnih življenjskih okoliščinah. Po Mikuš Kosovi se je mogoče čuditi, da tovrstnih motenj pri otrocih iz BiH ni bilo več. Pogosto so tudi same matere doživljale veliko tesnobo, zaradi katere se niso želele niti za nekaj ur ločiti od otrok. Pri tem je šlo za dvojno bojazen – da se otroku ne bi kaj zgodilo in

za strah pred tem, da bi ostale same. Vendar so se po nekaj tednih tudi ti otroci vključili v šolo. Pozneje se je dogajalo, da je občasno kakšen otrok nehal obiskovati v šolo, ker je, na primer, moral poskrbeti za družino ali iz manj razumljivih razlogov, vendar je bilo število otrok, ki so opustili šolanje, na splošno zelo majhno. (Mikuš Kos, 1998: 43)

3.2 Varovalna vloga šole

Šola velja za enega najpomembnejših dejavnikov pri zmanjševanju stisk ter neugodnih psihosocialnih in psiholoških posledic otrok, ki izhajajo iz vojnih in drugih konfliktnih dogajanj, zaradi katerih so prisiljeni zapustiti svoje domove. Obenem šola omili neugodne učinke begunskih življenjskih okoliščin. Šola je eden najpomembnejših načinov normalizacije in varovanja duševnega zdravja in psihosocialnega razvoja otrok in mladostnikov v državi, v katero so se zatekli. (Mikuš Kos, 1998:35)

Ta teza se je potrdila v času organiziranja begunske šole za otoke iz BiH, saj strokovnjaki ocenjujejo, da je imela šola na celotno begunsko skupnost izredne varovalne in zdravilne učinke. Otroci so se pomirili že nekaj tednov po pričetku šole. Vojna doživetja, izgube, presaditve v novo in izrazito neugodno okolje, stalen strah za očeta, brata ali stare starše v Bosni, je otroke močno čustveno prizadel. A strokovnjaki so takrat pričakovali, da bodo imeli begunski otroci v šoli veliko več težav – tako vedenjskih ko čustvenih, socialnih, prilagoditvenih in učnih kot jih je dejansko bilo. (Mikuš Kos, 1998:43) Po vsem, kar učijo teorije, bi imeli otroci begunci namreč pravico do veliko več motenj kot so jih izkazovali. Predvidevanja psihologov in psihiatrov so se v tem primeru izkazala kot napačna (kar pa, kot smo že omenili, seveda ne pomeni, da otroci begunci niso bili čustveno prizadeti). Težko je podati oceno glede kakovosti pridobljenega znanja in šolskega uspeha v bosanskih begunskih šolah. A otroci ki so obiskovali begunske šole, so dosegali v povprečju uspehe ki so le malo zaostajali za uspehom slovenskih otrok, in to kljub vsem neugodnim vplivom begunskega življenja ter dejstvu, da so se morali naučiti slovenskega jezika.

Sicer pa je o varovalni vloge šole na splošno mogoče govoriti predvsem pri osnovnošolskih (šoloobveznih) otrocih. Srednješolci so se srečevali s številnimi težavami. Marsikdaj je sprejem otroka v srednješolski program bil odvisen od dobre volje vodstva šole oziroma ravnatelja (kar velja tudi danes, za otroke brez spremstva). Mnogi zelo nadarjeni otroci se zato niso uspeli vpisati v srednje šole, ki bi ustrezale njihovim interesom. Jezikovne prepreke, prilagoditvene težave,

občasno neprijazen sprejem s strani učitelja ali sošolcev, so oteževale uspešno učenje. Le malo pa je bilo negativnih reakcij okolja, ki so bile posledica otrokovega lastnega vedenja. Ko so begunci osnovnošolci vstopili v slovenske šole, je bilo zelo malo pritožb glede njihovega vedenja in po poročanju učiteljev otroci begunci niso imeli vedenjskih težav, ki bi bile večje kot tovrstne težave slovenskih otrok. Odkloni v vedenju begunskih otrok so se kazali predvsem z umikom, socialno osamelostjo, zapiranjem vase in le redko z agresivnim ali drugače motečim vedenjem v razredu. Otroci begunci s svojim dobro prilagojenim vedenjem so sami sebi ustvarjali ugodno okolje. Njihove strategije obvladovanja odklonilnega, zasmehovalnega ali agresivnega vedenja slovenskih vrstnikov so bile ustrezne. Sami so med strategijami za izogibanje konfliktnim situacijam navajali naslednje: izogibanje konfliktnim situacijam, umik iz konfliktnih situacij, reševanje situacije s humorjem (zlasti humorno so se odzivali na slabšalni naziv »Bosanec«), razumevajoča in strpna drža ali pa distanciranje od dogodka («Njihovo vedenje se me ne tiče.«). Večina otrok beguncev si je prizadevala, da bi s svojim vedenjem in šolskimi prizadevanji pridobila ugled in spoštovanje v slovenskem šolskem okolju. Glede na veliko število neugodnih dejavnikov, s katerimi so se soočali otroci begunci, je pravzaprav nenavadno, da so ti otroci v psihosocialnem smislu tako zadovoljivo delovali. Njihov uspeh (tako v osnovni in srednji šoli) je bil nepričakovano dober, prav tako pa so učitelji zaznali zelo malo motenj vedenja in delikventnosti. Na nizko raven motečega in agresivnega vedenja med bosanskimi otroci pa ne kaže le šolski uspeh. Odraslih njihovih prilagoditvenih težav in frustracij v šolah je bil umik, osamitev, prekinjanja komunikacij, torej oblike vedenja, ki niso vzbujale negativnih odzivov v okolju.

Strokovnjaki so pospešen psihosocialni razvoj ugotavljali prav pri otrocih, ki so dosegali dober šolski uspeh, pravi ti otroci pa so na svoj položaj večinoma gledali bolj optimistično kot ostali begunci, imeli so več samozavesti, lažje so se soočali v vsakdanjih težavah, izobraževanje pa so sprejemali kot pot v boljšo prihodnost. Mikuš Kosova pri tem poudarja, da, v literaturi danes pogosto zasledimo, da kronično stresne situacije, pa tudi izjemni travmatski dogodki pri nekaterih otrocih sprožijo pospešeno zorenje in osebni razvoj v pozitivni smeri. Ob nepričakovano zadovoljivem delovanju otrok beguncev nekateri

teoretiki sklepajo, da so k varovanju njihovega duševnega zdravja in dobrega psihosocialnega delovanja znatno pripomogle prav možnosti šolanja in programi psihosocialne pomoči – torej dejavniki, ki otrokom brez spremstva in drugim mladoletnim migrantom danes v Sloveniji večinoma niso zagotovljeni.

Zanimiv je podatek, da v begunskih šolah, kjer so poučevali učitelji, ki so bili tudi sami begunci, več kot 40% učiteljev ni bilo poklicnih pedagogov, a so pedagoško delo prevzeli, ker ni bilo dovolj poklicnih učiteljev. Poklicni učitelji so strokovno pomagali svojim nepoklicnim kolegom in skupno so dosegali zelo dobre uspehe. Mnoge šole so delovale v centrih za begunce, druge pa so uporabljale prostore slovenskih osnovnih šol v popoldanskem času. Vzpostavljanje šolskega sistema je bilo za celotno skupnost beguncev izredno pomembno. Funkcija šole v tej izjemni situaciji je presegala funkcijo šole v normalnih okoliščinah, saj je bila šola predvsem temelj za normalizacijo življenja otrok. Predstavljala je redno vsakodnevno dejavnost in obveznost, ki je zaposlovala otroke, ohranjala in razvijala njihove delovne navade. Otroke je odvrčala od stalnega premlevanja preteklih vojnih grozot, otrokov pogled pa je usmerjala v prihodnost. Pripravljala je otroke za prihodnost, jim širila obzorje in krog interesov ter ponujala nova znanja. Kazalo je, da so mnogi učitelji in učenci doživljali šolo kot otok varnosti in stalnosti. Za mnoge je znanje postalo posebna vrednota v času, ko so izgubili vse ali pa so dan na dan pričakovali, da bodo izgubili svoje svojce ali imetje v domovini. Mnogi so se zavedali, da jim bo predvsem znanje olajšalo ali omogočilo prilagajanje na življenje v državi, v katero bodo odšli iz Slovenije. Pomembno pa je bilo tudi, da so otroci so ob koncu šolskega leta dobili spričevala, saj je to pomenilo, da šolsko leto zanje ni bilo izgubljeno. (Mikuš Kos, 1998)

Otroci so večinoma radi hodili v šolo, pa tudi na starše je to delovalo pomirjujoče. Ob šoli pa so še posebej pomembno varovalno vlogo pogosto odigrali učitelji. *»Učitelj ali učiteljica je bila poleg matere, stare mame ali kake druge bližnje sorodnice oseba, ki je bila najbližja otroku. Z otrokom se je srečevala vsak dan, poznala je njegove težave in stiske. Lahko mu je veliko pomagala.* (Mikuš Kos, 1999:140) Učiteljice in učitelji so ob tem, da so pomagali pri šolskem delu, otrokom pomagali pri vsakdanjih težavah, marsikateri učitelj pa je prevzel vlogo

nadomestnega starša. Seveda pa tudi učiteljem pri njihovem delu ni bilo lahko. Pogosto so poučevali v slabih okoliščinah, primanjkovalo je šolskih knjig in drugih potrebščin, in to kljub pomoči, ki so jo zagotavljali UNCHR in različne humanitarne organizacije. Prav tako kot učenci so bili tudi učitelji obremenjeni z vojnimi dogodki, položajem begunca, mnogi z lastnimi družinskimi tragedijami. Vseeno pa so bili zadovoljni, saj so pri delu z otroki dosegali lepe uspehe. Učitelji so večinoma delali več od tistega, kar je določal šolski program. Razvili so športne in kulturne dejavnosti, mnoge šole so izdajale glasila, v katerih so otroci objavljali svoje prispevke, hodili so na izlete in spoznavali Slovenijo ... (Mikuš Kos, 1999:140)

V primerih všolanja beguncev je torej posebno pozitivno vlogo odigrala dobra volja učiteljev in prizadevanja pristojnih delavcev preprečujejo s šolo povezane strese. V primeru beguncev iz BiH je bila zelo pomembna tudi varovalna vloga šole, a to je veljalo predvsem za šoloobvezne oziroma osnovnošolske otroke. Srednješolci so se (in se še vedno) srečevali s številnimi težavami. Vpis na srednje šole je bil (tako kot danes, v primeru otrok brez spremstva) pogosto odvisen predvsem od dobre volje vodstev šol oziroma ravnatelja. Otroci, ki so se želeli vpisati v srednjo šolo, so se srečevali tudi z ovirami kot so jezikovne prepreke, prilagoditvene težave ter občasno tudi neprijazen sprejem s strani sošolcev ali učitelja.

Torej bi lahko zaključili, da je bila pri delovanju begunske šole bolj kot sama vsebina pouka oziroma pridobljeno znanje v ospredju njena podporna in varovalna vloga, stresna vloga šole pa je bila manjša kot bi bila v običajnih okoliščinah. K dobremu delovanju šole so verjetno veliko prispevali strokovnjaki, ki so bili v stalnem stiku s šolami, pa tudi dobro sodelovanje med šolo, občino in pristojnim ministrstvom, kot tudi dejstvo, da je slovensko ministrstvo za šolstvo begunsko šolo organiziralo v sodelovanju s kolegi iz BiH. Strokovnjaki so učitelje izobraževali na področju duševnega zdravja otrok (kako prepoznavati travmatizirane otroke, kako pomagati otroku v razredu, staršem v kriznih situacijah ...) in na pedagoškem področju (kako ustvariti varno in podporno vzdušje v razredu, kako motivirati otroke za delo, kako pomagati otrokom s posebnimi potrebami in z učnimi težavami, kako preprečevati šolske strese ...),

usposabljali so nepoklicne učitelje za pedagoško delo (usposabljanje je vodila sodelavka Ministrstva za šolstvo in šport RS iz Sarajeva, ki je bila s strani vlade BiH določena za organizacijo begunske šole v Sloveniji) ter opravljali redne svetovalne obiske v šolah (posveti o vsebinskih in organizacijskih vprašanjih delovanja šol, povezani z varovanjem duševnega zdravja otrok, posveti o posameznih otrocih s težavami, psihološki, specialno pedagoški in psihiatrični pregledi nekaterih otrok ter svetovanje otrokom, staršem in učiteljem ...). Nudili so tudi podporo učiteljem v njihovih poklicnih in osebnih stiskah (svetovanje, psihoterapija, pomoč pri organizaciji življenja ...). Pomembno vlogo so odigrali tudi vrtci v begunskih centrih. Njihova vrednost se je pokazala predvsem, ko so otroci vstopili v prvi razred.

3.3 Psihosocialna pomoč

Ob tem, da so se vključili v organizirano izobraževanje, kjer so bili v veliki meri uspešni, kar je pozitivno vplivalo tudi na njihov psihosocialni razvoj in hkrati pomenilo varovalni dejavnik pri morebitnih posledicah stresnih okoliščin, ki so jim bili izpostavljeni, je bila otrokom beguncem iz BiH zagotovljena tudi sistematična psihosocialna pomoč. To pomoč je začel izvajati Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše v Ljubljani takoj po prihodu otrok v Slovenijo. Po Mikuš Kosovi so bile osnovne značilnosti teh programov predvsem: skupnostna naravnost, usmerjenost k prebivalstvu, izstopanje strokovnjakov iz mentalno higienske ustanove in delovanje v življenjskih prostorih beguncev (v begunskih centrih, v begunskih šolah), vnašanje mentalno higienskih znanj in vsebin v delovanja begunskih šol in vrtcev, delovanje po načelih strategijo WHO »Duševno zdravje za vse otroke«. V letu 1994 so se programi prenesli v Center za psihosocialno pomoč beguncem – Slovenska fondacija.¹² Za zelo uspešne so se v tistem času izkazale prav mobilne mentalno higienske skupine, čeprav je znano, da se na splošno le majhen del oseb v psihosocialnih stiskah sam obrne na tovrstne službe. Čim bolj prikrajšana in izločena je skupina, tem manj uporablja službe, ki so na voljo, poudarja Mikuš Kosova in dodaja, da je neuporaba tovrstnih služb pri beguncih še veliko bolj izraženo. K temu ob običajnih razlogih (kot so »neprijateljnost« psihiatrov, negativne reakcije, ki jih doživljajo uporabniki v lastnem okolju, občutek, občutek, da psiho strokovnjaki niso ravno najbolj učinkoviti v sovjih pristopih, pomanjkanje energije in finančnih sredstev za obiske v mentalno higienskih ustanovah), se pri beguncih v tem smislu pojavljata še dve pomembni oviri. Prva izhaja iz etničnih, jezikovnih in drugih razlik med beguncem in novim okoljem. Druga pa iz dokaj utemeljenih stališč: »Mi nismo nori ali nenormalni, nenormalno je to, kar se nam je zgodilo in ni čudno, da reagiramo s psihičnimi težavami.« (Mikuš Kos, 1999:138) Če v takšnih okoliščinah strokovnjaki želijo doseči osebe v stiski, je nujno, da izstopijo iz ambulant ter se napotijo življenjske prostore, kjer se nahaja veliko število ljudi, katerimi bi pomoč mentalno higienskih strok lahko koristila.

---

¹² Danes: Slovenska filantropija.

Mobilne mentalno higienske skupine, ki so sestavljali psiholog, otroški zdravnik, psihiater, medicinska sestra, socialni delavec in specialni pedagog, so begunske centre začele obiskovati že kmalu po prihodu beguncev v Slovenijo. Zelo pomembno je bilo dobro sodelovanje z upravo begunskega centra in s službami, ki v centru delujejo, saj so prav zaposleni, ki so v centru delali vsak dan, najpogosteje prihajali v stik z resničnimi psihičnimi težavami uporabnikov begunskih centrov. Redni obiski strokovnjakov v begunskih centrih so po Mikuš Kosovi omogočali odkrivanje in obravnavo številnih težav, zaradi katerih se begunci nikoli ne bi zglasili v rednih službah, in pomoč ljudem s tovrstnimi težavami. Strokovnjaki, ki so takšne skupine sestavljali, so lahko pomagali predvsem otrokom, takšna pomoč pa je, kadar je to bilo možno, avtomatsko vključevala tudi starše. Obstajale so tudi izjeme, saj včasih starši v tovrstnih programih niso bili sposobni ali pa niso želeli sodelovati v terapevtskem procesu. Še pogosteje pa je nastala težava, ker ni bilo dovolj strokovnjakov, da bi lahko pomagali vsem begunskim družinam, ki so bile potrebne takšne pomoči. Podobna situacija se pojavlja danes, ko tako v azilnem domu kot v centru za tujce sicer so zaposleni psihologi in socialni delavci, vendar so večino časa preobremenjeni z »birokratskim« delom ter reševanjem dnevne problematike, tako da nimajo časa, da bi uporabnikom nudili kakršno koli psihosocialno oporo ali pomoč.

Če vsa ta spoznanja prenesemo na področje, ki ga obravnavamo, lahko sklenemo, da bi morala navedena spoznanja še posebej veljati prav za otroke brez spremstva, saj so ti v tuji državi povsem sami, z neurejenim statusom in najverjetneje ne morejo ali ne znajo najti ustrezne psihosocialne pomoči. Zato je vloga skrbnikov, ki naj bi otrokom pomagali (vsaj) pri uradnih postopkih, še toliko bolj pomembna. Vprašanje pa je, ali je zgolj skrbnik, ki večinoma sodeluje v »uradnih« postopkih in otroka zastopa v postopkih za pridobitev azila, vključevanju v izobraževanje in novo okolje (itd.) dovolj ali pa bi morala biti otrokom zagotovljena tudi posebna psihosocialna pomoč? Glede na to, da otroci brez spremstva danes izhajajo iz zelo podobnih razmer v kakršnih so bili begunci po letu 1992 in so izpostavljeni večini stresnih dejavnikov, ki smo jih navedli v prejšnjih poglavjih, bi lahko zaključili, da je psihosocialna pomoč ustreznih služb nujno potrebna in da bi jo morali zagotoviti vsem otrokom brez spremstva kot še posebej ranljivi skupini otrok, po

potrebi pa tudi drugim mladoletnim (in tudi odraslim) prebežnikom, ki začasno ali stalno bivajo v Sloveniji

Opisana izkušnja pri delu z begunci kaže, da je velikemu številu otrok mogoče ponuditi tovrstno pomoč prav neposredno v okviru šol ali vrtcev. Če uspe strokovnjakom in učiteljem v teh organizacijah ustvariti varne, ugodne in podperne življenjske okoliščine, to predstavlja pomemben varovalni dejavnik za otroke. *»Ta vpliv deluje vsaj kot delna protiutež travmatskim vojnim izkušnjam, stresnim okoliščinam begunskega življenja in depresivni družinski situaciji«* (Mikuš Kos, 1999:139). Za zelo učinkovito pa se je izkazala tudi pomoč prostovoljcev, kar je imelo za otroke begunce večkratno vrednost. Za otroke, ki so doživeli huda in številna razočaranja, katerim so ljudje prizadeli veliko gorja, je bilo zelo pomembno sporočilo, da so ljudje, ki jim zanje ni vseeno. Prav tako pa je bilo prostovoljno delo dobra izkušnja tudi za same prostovoljce. Imeli so namreč priložnost spoznati stiske z ljudmi, dejstvo, da je ljudem mogoče pomagati tudi z nematerialnimi dobrinami, obenem pa je bila to dobra priložnost za spoznavanje drugačnih socialnih in etničnih okolij.

Kaj je torej tisto, kar je slovenskim strokovnjakom z različnih področij, ki so se v začetku devetdesetih let ukvarjali s pomočjo otrokom beguncem predstavlja najpomembnejše spoznanje in kako bi bilo to mogoče prenesti na skrb za otroke brez spremstva? Sama menim, da med najpomembnejše sodi prav spoznanje, da lahko dobro počutje in uspešnost otroka v šoli lahko *»prevladata«* nad marsikaterim neugodnim vplivom. in *»... če želimo nuditi pomoč otrokom, ki so obremenjeni z akutno ali kronično stresnimi doživetji, moramo ponuditi pomoč v običajnih življenjskih okoljih – v vrtcu, v šoli, ker ni za pričakovati, da bi velika večina otrok prišla s svojimi straši v mentalno higienske ustanove.«* (Mikuš Kos, 1999:145)

IV. POGLAVJE

4 Otroci brez spremstva in šola v Sloveniji

V zadnjem delu bomo (1) na podlagi nekaterih konkretnih primerov prikazali težave, s katerimi se na področju izobraževanja v Sloveniji srečujejo otroci brez spremstva in (2) predlagali, kako bi bilo mogoče nekatera pomembna spoznanja in izkušnje, ki so jih slovenski strokovnjaki pridobili pri delu z begunci iz nekdanje Jugoslavije, prenesti na področje psihosocialne oskrbe otrok brez spremstva. Ta, aplikativni del seminarskega dela, temelji na pogovorih z nekaterimi otroki brez spremstva ter z Marino Uzelac, ki na Slovenski filantropiji organizira skrbništvo za otroke brez spremstva in Katarino Meden, predsednico Društva Mozaik, ki se ukvarja s pomočjo otrokom-beguncem, ki se nahajajo v Sloveniji.

Po besedah Marine Uzelac v Sloveniji z obveznim (v)šolanjem šoloobveznih otrok večinoma ni (birokratskih) težav, saj zakon predvideva obvezno osnovno šolanje tudi za otroke brez spremstva in prosilce za azil. Nasprotno pa je področje izobraževanja zakonsko povsem neurejeno na področju srednješolskega ali visokošolskega izobraževanja. Kot smo videli v poglavju Varovalna vloga šole¹³, so se s tovrstnimi problemi begunci mladostniki, ki so se želeli v Sloveniji vpisati v srednjo šolo, srečevali tudi že po letu 1992.

Kot sem v tem delu omenila že nekajkrat, je ena večjih težav, s katerimi se otroci-migranti srečujejo na področju izobraževanja v tem, da večina teh otrok nima dokazil o prejšnji izobrazbi, velika ovira pa je tudi neznanje slovenskega jezika. Zato po besedah Marine Uzelac posamične primere rešujejo individualno, za otroke, ki čakajo na konec postopka v zvezi s pridobitvijo azila, pa organizirajo tečaje slovenskega jezika, še preden se ti vključijo v kakršno koli nadaljnje izobraževanje. Nekateri otroci brez spremstva kljub relativno visoki starosti (npr. 15 let) niso bili v matični državi vključeni še v nobeno obliko izobraževanja. V času priprave tega seminarja je v Azilnem domu v Ljubljani en tak otrok iz Afganistana, ki mu je Slovenija zavrnila prošnjo za azil, a se je na zavrnitev

---

¹³ Glej poglavje Varovalna vloga šole, str. 52.

pritožil in zdaj čaka na odločitev sodišča. Deček je v Sloveniji že približno dve leti, v tem času obiskuje tečaj slovenskega jezika, na Centru za permanentno izobraževanje Cene Štupar (CPI) pa je začel v okviru izobraževanja za odrasle obiskovati prvi razred osnovne šole in je zdaj v petem razredu. Drugi fant, njegov sodržavljan, ki je status begunca pridobil pred kratkim, je šolo v matični državi sicer obiskoval, a o tem ni imel nikakršnih dokazil, zaradi česar je bila odločitev o tem, kateri razred naj bi začel obiskovati v Sloveniji, zelo težka. Po številnih posvetovanjih sodelavcev Slovenske filantropije ter sodelavcev CPI, kjer organizirajo osnovnošolsko izobraževanje za odrasle, je začel fant z obiskovanjem sedmega razreda. Čeprav so ga vsolali, so v vodstvu šole opozorili, da bo imel ob zaključku šolanja ter poskusu vpisa v srednjo šolo najverjetneje težave z Ministrstvom RS za šolstvo in šport, saj nima dokazov o preteklem šolanju. V Slovenski filantropiji so že začeli s postopki za »prepričevanje« ministrstva, da se bo fant, če bo ostal v Sloveniji, po zaključeni osnovni lahko vpisal v srednjo šolo, vendar jim trenutno ne more nihče zagotoviti, da bodo pogovori uspešni in da bo Slovenija fantu o zaključeni osnovni šoli dejansko izdala spričevalo.

Med otroki brez spremstva, ki so dobili status begunca v Sloveniji (od leta 2001 je bilo takšnih otrok le osem) se jih po podatkih Slovenske filantropije polovica ni odločila za nadaljnje šolanje. Eden od si želi narediti kariero v profesionalnem nogometu, drugi se je po pridobitvi statusa zaposlil v stričevi pekarni (stric pa ga k nadaljnjem izobraževanju ni spodbujal), z dvema pa so sodelavci Slovenske filantropije izgubili stik in sta po njihovih podatkih zapustila Slovenijo. Dva otroka brez spremstva, ki sta v Slovenijo prišla iz Afrike (in medtem sicer postala že polnoletna) sta srednjo šolo končala že doma in sta se želela v Sloveniji vpisati na fakulteto. Čeprav so se s prošnjami za vpis dolgo časa obračali na vse pristojne ustanove, vključno z ministrstvom za šolstvo in fakultetami, so bile vse njihove prošnje zavrnjene, saj fanta nista imela dokazil o prejšnji izobrazbi. Ko je bilo videti, da ni nobene rešitve in sta se že sprijaznila, da v Sloveniji ne bosta mogla nadaljevati z izobraževanjem, jima je na pomoč priskočil sodržavljan, ki že več leti živi v Sloveniji in je imel, kot so se prepričali v Slovenski filantropiji, »zelo dobre zveze«. Nenadoma z vpisom na fakulteto ni bilo več nobenih težav in en fant je začel študirati angleški jezik, drugi pa računalništvo. Informacij o tem,

kako sta fanta pri študiju uspešna, na Slovenski filantropiji nimajo, a po podatkih, ki jih imajo, nihče od njiju študija ni opustil.

Med individualne primere, ko je neobvezno izobraževanje otroku brez spremstva omogočila predvsem iznajdljivost skrbnikov ali samega otroka ter dobra volja vodstva posameznih šol, sodi tudi fant, ki je v domači deželi obiskoval gimnazijo in je s šolanjem na gimnaziji nadaljeval tudi v času, ko je bival v azilnem domu v Sloveniji. Z vpisom fanta v gimnazijo po besedah Marine Uzelac ni bilo težav predvsem zahvaljujoč razumevanju vodstva šole, saj slovenski zakoni področja izobraževanja otrok – beguncev z izjemo tistih, ki so šoloobvezni in jim je država dolžna zagotoviti obvezno šolanje, sploh ne urejajo. Drug fant, ki je prav tako pridobil status begunca, je v lanskem letu (prav tako na podlagi individualnega dogovora) začel obiskovati srednjo šolo v Ljubljani. V prvem letniku, ko so mu dodatno pomoč v izdatni meri nudili tako profesorji kot prostovoljci Slovenske filantropije, je bil v šoli zelo uspešen. V drugem letniku pa se je prestavil v drug, večji razred in profesorji se z njim v letošnjem šolskem letu ne ukvarjajo več toliko. Po besedah Marine Uzelac ima fant zdaj v šoli težave in pravi, da pouku zelo težko sledi, kar je razumljivo, saj ne razume dovolj dobro jezika, zaradi česar se mu zdi večina snovi zelo težka. Zato v Slovenski filantropiji predvidevajo, da bo potreboval zelo veliko individualne pomoči, če bo hotel uspešno zaključiti srednjo šolo. To pa mu bo težko zagotoviti, saj zakoni, ki urejajo to področje, predvidevajo le uro in pol zagotovljene učne pomoči na teden.

Zasluga za to, da je izobraževanje otrok brez spremstva, ki si to želijo, pa naj gre za prosilce za azil ali pa za otroke ki so status begunca dobili, v Sloveniji dokaj dobro urejeno, torej ne gre državi ali dobrim zakonom, temveč predvsem dobri volji prostovoljcev, ki se z otroki brez spremstva ukvarjajo in vodstvenim delavcem posameznih šol. Prostovoljci sicer menijo, da je dejstvo, da primere rešujejo posamično, pravzaprav pozitivno, saj se bojijo da bi, če bi bilo otrok brez spremstva, ki bi se želeli izobraževati v srednji ali na visoki šoli več, država področje uredila, a bi bila ureditev diskriminatorna in bi lahko dostop do izobraževanja otrokom brez spremstva še otežila. Sicer pa lahko v zvezi z diskriminacijo na področju izobraževanja v Sloveniji lahko govorimo tako v povezavi z otroki brez spremstva kot tudi z drugimi otroki, ki v Slovenijo

prihajajo iz drugih držav. Znan je primer Osnovne šole Livada (nanj je v poročilu za leto 2005 opozoril tudi Varuh človekovih pravic), kamor je vpisanih veliko otrok iz nekdanjih držav Jugoslavije, pa tudi Romov in otrok, ki bivajo v Azilnem domu. Zaradi tega starši »slovenskih« otrok svojih otrok nočejo več vpisovati v to šolo, šola sama pa se je v lanskem šolskem letu znašla v težavah zaradi osipa vpisanih učencev.

Med otroki, ki so najbolj diskriminirani na področju izobrazbe, so ob otrocih brez spremstva tudi romski otroci. (»SEECRAN«, 2003) Dva takšna primera predstavljata S.H. (13) in S.H. (15), prosilca za azil iz Srbije, ki sta prišla s starši v Slovenijo leta 1992. Nobena osnovna šola v Ljubljani ju ni hotela sprejeti, kljub temu da sta njuna starša prosila šolske oblasti na OŠ Boris Kidrič v Ljubljani, ali njuna otroka tam obiskujeta pouk. Šolske oblasti so odgovorile, da jih je pristojno ministrstvo obvestilo, da omenjena romska otroka nista upravičena do izobraževanja, ker nimata legalnega statusa. Šele nedavno, s pridobitvijo statusa prosilcev za azil, so jim šolske oblasti omogočile, da lahko obiskujeta večerno osnovno šolo. Veliko težavo z vključevanjem v izobraževanje imajo tudi romski otroci s Kosova, ki so izgubili status oseb z začasnim zatočiščem maja 2000 in ki so bili posledično izključeni iz osnovnošolskega izobraževanja, čeprav temu da 1. odstavek 22. člena Konvencije o statusu beguncev iz leta 1951 zagotavlja, da bodo "glede osnovnega izobraževanja države pogodbenice begunce obravnavale enako kot svoje državljane". Tak primer predstavljajo štirje romski šoloobvezni otroci stari od 7 do 15 let, ki so v sedemčlanski družini (pet otrok in starši) iz Kosovske Mitrovice prišli v Slovenijo, kjer so dobili status oseb z začasnim zatočiščem. Ob koncu vojne na Kosovu je cela družina izgubila ta status in s tem tudi vse pravice, vključno s pravico do osnovnošolskega izobraževanja, socialne varnosti, zdravstvenega varstva, ipd.

SKLEP

V prvem delu tega seminarskega dela sem opredelila, da (1) so otroci brez spremstva tisti otroci in mladostniki, stari do 18 let, ki v tujo državo vstopijo ilegalno, od ostalih mladoletnih prebežnikov pa se razlikujejo predvsem po tem, da potujejo brez staršev oziroma svojcev. Zato predstavljajo še posebej ranljivo skupino otrok, ki bi bila po mednarodnih konvencijah nujno potrebna posebne zaščite. S problematiko otrok brez spremstva se srečujejo vse evropske države, tudi Slovenija, ki tem otrokom krati številne pravice, kot je razvidno iz prvih poglavij tega dela. Med pravicami, ki jih Slovenija krati otrokom brez spremstva, pa tudi drugim mladoletnim prebežnikom oz. prosilcem za azil ali otrokom, ki jim je azil podeljen, je ob neustrezni namestitvi ter neustrezni psihosocialni obravnavi tudi (2) pravica do izobraževanja. Mednarodne konvencije, pa tudi slovenska zakonodaja v pravnem smislu določajo, da je država obvezana poskrbeti za obvezno šolanje vseh šoloobveznih otrok. Veliko bolj ohlapna in od posameznih držav pa je odvisna zakonodaja, ki ureja izobraževanje na srednješolski in visokošolski ravni. To področje je zakonsko povsem neurejeno tudi v Sloveniji, kjer nadaljnje izobraževanje otrok brez spremstva temelji predvsem na individualnih razgovorih oziroma dobri volji prostovoljcev, ki se ukvarjajo s pomočjo otrokom brez spremstva ter vodstvi posameznih šol.

V drugem delu sem (3) podrobneje predstavila izkušnje, ki so jih slovenski strokovnjaki po letu 1992 pridobili med delom z begunci iz republik nekdanje Jugoslavije. Zagovarjala sem tezo, da bi bilo te izkušnje skoraj v celoti mogoče prenesti na področje dela z otroki brez spremstva (in drugimi mladoletnimi migranti, ki se nahajajo v Sloveniji) – če bi za to le obstajala zadostna politična pripravljenost. Na podlagi izkušenj pri delu z begunci iz leta 1992 sem prikazala, da lahko ima šola v primeru posebej ranljivih skupin otrok, kakršni so nedvomno otroci brez spremstva, ob izobraževalni lahko tudi varovalno vlogo, ki pomembno pomaga zmanjševati posledice stresnih in travmatskih okoliščin, ki so jim izpostavljeni takšni otroci. Menim, da bi zato morali tako formalnemu izobraževanju kot tudi organiziranju pristočasnih dejavnosti za otroke brez spremstva nujno nameniti večjo pozornost, področje izobraževanja otrok brez

spremnstva ter drugih otrok brez državljanstva, ki stalno ali začasno bivajo v Sloveniji, pa bi morala država sistematično urediti z ustrežno zakonodajo ter zagotavljanjem financiranja. Potem sem (4) na nekaterih konkretnih primerih prikazala, da bi bilo mogoče na osnovi pravne teorije ter navedenih spoznanj pri delu z begunci iz začetka devetdesetih let mogoče tudi danes skrb za otroke brez spreznstva ter druge mladoletne ilegalne prebežnike mogoče urediti bolj kakovostno, sistematično ter v skladu z mednarodnimi konvencijami, ki jih, kot sem v tem delu večkrat poudarila, Slovenija sistematično krši.

Čeprav je področje ravnanja in skrbi za otroke brez spreznstva morda nekoliko drugačno kot je bilo delo z begunci iz BiH in drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki so v Slovenijo množično prišli v začetku devetdesetih let, delo zaključujem z zagovarjanjem teze, da bi bilo izkušnje iz tistega časa mogoče skoraj v celoti prenesti na področje dela z otroci brez spreznstva ter drugimi mladoletnimi prebežniki v današnjem času. Razlike med begunci iz leta 1992 ter migranti, ki v Slovenijo prihajajo sedaj, po mojem mnenju niso tako zelo velike in skoraj vsa spoznanja iz tistega časa bi bilo mogoče prenesti v današnji čas. Med razlikami, ki jih je vendarle smiselno poudarjati, pa je največja ta, da je v letu 1992 v Slovenijo prišlo veliko več beguncev kot pa pride danes otrok brez spreznstva in drugih mladoletnih prebežnikov in pa, da nihče ne ve, kako dolgo bodo le ti ostali na ozemlju Slovenije. A to še ni zadosten razlog, da ne bi Slovenija primerno in v skladu z mednarodnimi konvencijami poskrbela za zaščito in izobraževanje otrok brez spreznstva ter jim v skladu s tem zagotovila tudi izobraževanje slovenskega jezika, saj bi le to lahko zmanjšalo razlike, jim omogočilo enakopravno vključitev v izobraževanje ter začetek kulturnega vključevanja. Pa tudi, če ob tem domnevajo, da Slovenija večini otrok brez spreznstva ne bo podelila stalnega zatočišča, in da torej v državi najverjetneje ne bodo ostali več kot le nekaj mesecev.

Šele, ko bodo izpolnjeni vsi navedeni pogoji - ko bo torej Slovenija otrokom brez spreznstva zagotovila: 1) ustrežno namestitev ter primerno obravnavo med uradnimi postopki, 2) psihosocialno pomoč, 3) ustrežno zaščito ter 4) sistematično uredila področje izobraževanja na vseh ravneh - naši državi ne več mogoče očitati, da pomembno krati temeljne pravice otrok brez spreznstva ter drugih mladoletnih

prebežnikov. Šele tedaj bo mogoče trditi, da Slovenija v primeru ilegalnih prebežnikov, prosilcev za azil in otrok s statusom begunca, ki se, pogosto brez staršev in kot žrtve različnih zlorab zatečejo v našo državo, zares nudi ustrezno zaščito, varstvo in podporo ter da na splošno deluje v skladu z mednarodnimi konvencijami, katerih glavno načelo je delovanje v otrokovo najboljšo korist in k spoštovanju katerih se je zavezala tudi Slovenija.

Literatura

Ašanin Gole, S. (2003). *Otroci brez spremstva*. Ljubljana: Urad za priseljevanje in begunce.

Hanžek, M. (2006). *Varstvo otrokovih pravic. Letno poročilo Varuha človekovih pravic za leto 2005*. Pridobljeno 29.10.2006 iz <http://www.varuh-rs.si>.

Hočevar A. in Urank M. (1998). Izobraževanje beguncev iz Bosne in Hercegovine v Republiki Sloveniji. V M. Pagon in A. Mikuš Kos (Ur.) *Begunci v Sloveniji – Prelet dosedanjih aktivnosti (str. 23-33)*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.

Human Rights Watch (2002). *Children Rights: Spain and Morocco Abuse Child Migrants*. Pridobljeno 3.9. 2006 iz <http://www.hrw.org/children/refugees.htm>

Konvencija o otrokovih pravicah. (1999). Generalna skupščina Združenih narodov. Pridobljeno iz: <http://www.varuh-rs.si>

McNamara, D. (2000). *Promises Broken: Reugee Children*. Human Rights Watch. Pridobljeno 3.9.2006, iz: <http://www.hrw.org/campaigns/crp/promises/refugees.html>

Mikuš Kos, A. (1992). *Otroci in vojna*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Mikuš Kos A. (1998). Šola za begunce v Sloveniji – njene psihosocialne razsežnosti. V M. Pagon in A. Mikuš Kos (Ur.) *Begunci v Sloveniji – Prelet dosedanjih aktivnosti (str. 35-50)*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.

Mikuš Kos, A. (1999). *Različnim otrokom enake možnosti*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine.

Novak, B. (2004). *Šola in otrokove pravice*. Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.

Promises Broken: *Education*. (2000). Pridobljeno 29.10.1975, iz:
<http://www.hrw.org/campaigns/crp/promises/education.html>

SEECRAN. (2003). *Pripombe na Drugo poročilo republike Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah*. Pridobljeno 7. 7. 2006 iz <http://www.seecran.org/resources/reports/doc/alternativno.porocilo.slo.doc>

Sedlar, A. M. (2005). Otroci azilanti brez spremstva: Nekateri kar izginejo. *Jana*, 50, 8-10.

Sedlar, A.M. (2006). Demokratična Slovenija jih ne mara. *Jana*, 40, 6-7.

Slovenska filantropija. (2005). *Strategija ravnanja z otroki brez spremstva v Sloveniji 2005-2006 in predlog projekta: Nastavitveni center za otroke brez spremstva s statusom prosilca za azil in statusom begunca*. Ljubljana. (interno gradivo).

Smith, T., ur. (2006). *How to Make Children Visible in Migration*. Save the Children Denmark. Pridobljeno 3.11.1006, iz http://www.separated-children-europe-programme.org/separated_children/publications/reports

V.A. (2006). Slovenske novice, *Otroka pod sedežem*. Pridobljeno 15.9.2006 iz <http://www.delo.si>.

Visoki Komisariat Združenih narodov za begunce (UNCHR). (2004). Trends in Unaccompanied and Separated Children Seeking Asylum in Industrialized Countries, 2001-2003. Pridobljeno iz: <http://www.unhcr.org/statistics/>.

Visoki Komisariat Združenih narodov za begunce (UNCHR). (2005). *Program za otroke brez spremstva v Evropi: Načela dobre prakse*. UNCHR.

Uzelac., M. in Zlatar, F. (2004): *Skrbnišтва za otroke brez spremstva v centru za tujce in azilnem domu, Letno poročilo 2004*. Ljubljana: Slovenska filantropija, Center za psihosocialno pomoč beguncem..

Lastni zapiski (obisk Azilnega doma v Ljubljani, pogovor s kriminalistom Generalne policijske uprave, predstavniki Slovenske filantropije, Visokega komisariata ZN za begunce (UNCHR), Ministrstva RS za notranje zadeve – Urada za priseljevanje in begunce, z nekaterimi otroci brez spremstva ter s prostovoljci, ki se ukvarjajo z otroki brez spremstva v Sloveniji).